

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

IV. évfolyam (2010) 1. szám

Akikre Oroszhegyen büszkék lehetünk Jánosy József 48-as honvédőrnagy

A múlt eseményeit tanulmányozva és tisztázva alakíthatjuk jelenünkön keresztül a közeli, illetve távoli jövőt. A magyarság számára is az évente megrendezett különféle évfordulók mind ezt a célt szolgálják: magyarként megmaradni szülőföldünkön, bevállalni, optimistának lenni, megőrizni örökségünket és továbbadni.

A március 15-ei ünnepek kapcsán fogalmazódott meg bennünk az óhaj, hogy a faluközösség egykori nagyjairól méltóképpen megemlékezzünk. Ezért Oroszhegyen augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén a falu két jeles emberének állítunk méltó emléket: Jánosy József (1801–1885) 48-as honvédőrnagynak és Tamási György (1709–1782) olvasókanonoknak. Mindkettő sokat tett a közösség és tágabb környezete anyagi és szellemi felvirágoztatásáért, az impozáns épületek kivitelezése, az oktatás fejlesztése, a szegénység megszüntetése terén.

Írásunkat a márciusi események aktualitása folytán Jánosy József élettörténetének bemutatásával kezdjük. Úgy érezzük, hogy egy jó hazafi, faluját, közösségét szerető ember életének fontosabb mozzanatait szükséges megismertetni. 1801-ben született, de nem tudjuk pontosan, hogy hol. A katonai statisztikák Felsőboldogasszonyfalvát jelölik meg születési helyként. Pálmay József is innen származtatja a Jánosy család eredetét, de József születését Oroszhegyre teszi. Később, az 1848-49-es forradalom idején Pálffy Elek székelyudvarhelyi királybíró is megjegyzi: „e szék szülőtte, és szülőtte jelesen a szék azon részének, mely Havasalyának nevezetik...”

Gyermekkorát homály fedi, nem tudjuk, hogy hol végezte tanulmányait. Valószínű, hogy az édesapja, oroszhegyi Jánosy Ferenc gróf Bethlen Leopold, később pedig gróf Petki jószágigazgatója volt. József valamely említett főúr birtokán született testvérel, Jánosy Elekkel együtt, aki 1831-ben székelyudvarhelyi esperes és a gimnázium igazgatója volt egészen haláláig, 1833. január 14-éig.

József 1822–1831 között a Sándor huszárezredben szolgált. A század első negyedében, az első orosz–török háború ideje alatt huszár főhadnagyként estei Ferdinánd főherceg szárnysegéde volt Diebits orosz hadserege balkáni hadjáratánál. Innen nyugdíjba vonult. Megnősült, feleségül vette a korondi születésű Simény Jozéfiát. Gyermekük nem született. Oroszhegyen, apai birtokán folytatta életét. Az ő nevéhez fűződik az 1846–1848 között épült római katolikus iskola második épületszárnyának felépítése.

A következő adatunk Jánosyról az erdélyi nemzetőrség alakulásának időszakára esik. Az anyaországi eseményeken felbuzdulva, 1848. március végén és április elején Erdélyben is sorra alakultak a nemzetőrségek, elsősorban a magyar lakosságú városokban. Udvarhelyszéken több helységben kedvező visszhangja volt a nemzetőrség szervezésének, már májusban szervezkedésekről beszélhetünk. Így Udvarhelyen, Keresztúron és Oroszhegyen, ahol már május 20-án három század toborzódott. Pálffy Elek udvarhelyszéki királybíró a gróf Teleki József kormányzóhoz írt fogalmazványában megemlíti, hogy a székben nyugalmazott tisztek vannak az újoncok kiképzésére, de felsőbb rendelet nélkül „nyílt vezetésre föllépni nem merészelnek”. Felsorolja a szék tisztjeit: Roth János (a Hannover huszárezredből kilépett hadnagy), Toldi Mihály (a herceg Károly Ferdinánd gyalogezredből kilépett hadnagy) és Jánosi József (a Reusz hu-

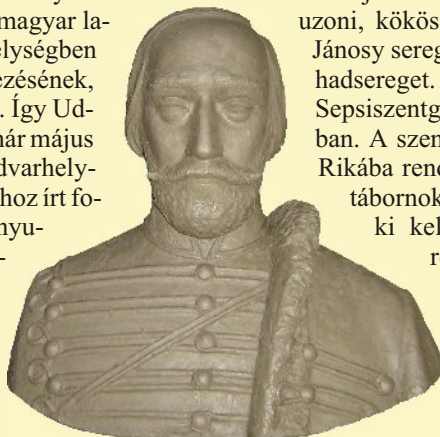
szárezredből kilépett hadnagy), illetve Móricz Dénes és Pünkösdi Pál, a székely huszárezredből kilépett századosok.

Megemlíti, hogy nincs fegyver és lőpor. Május 27-én a gubernátor levelet intézett a szék főkirálybírójához, melyben közölte, utasította a sorkatonaság tisztjeit, hogy képezzék ki a nemzetőrséget, amiért majd fizetést kapnak. A fegyverre vonatkozó igények kielégítését a későbbiekre halasztotta. Augusztus 14-ére a szék a gyulafehérvári raktárból 300 fegyvert kapott, de ez messze az igények alatt maradt. A szék nemzetőrsége augusztusban 11.791 főt számlált, tagjai összesen 1066 fegyverrel bírtak.

1848. szeptember 20-án egy rendkívüli ülés alkalmával Székelyudvarhelyen Bánffy János Küküllő megyei alispán megemlíti, hogy az Erdélyben élő románság „a magyar nemzet elleni lázadásra kezdett csoportozni”. A képviselők azonnali határozattal elfogadják, hogy 18–50 éves korig mindenki „felkelni tartozék”, s ezek egyharmada a felszólításra azonnal táborba szálljon, a második harmad őrvonalat képezzen, míg a többi tartalék sereg legyen. A gyűlés táborba vezető parancsnokként egyöntetűen Jánosy Józsefet nevezte ki, mely kinevezésre miniszteri jóváhagyást eszközöltek ki október 2-án. Az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen 1848. október 18-án Udvarhelyszék nemzetőrsége őrnaggyá választják. A gyűlés alkalmával megalakult székely katonai tábor kezdetben fényes sikereket ért el, de a november 5-ei vesztes marosvásárhelyi csata a székely hadjárat végét jelentette. Sokan kerültek fogságba, köztük Jánosy is, ki 1849. március 11-én, Nagyszében felszabadításakor szabadult.

Április 27-én Bem parancsára megalakult Udvarhelyszéken a 6-ik határvéd zászlóalj, melynek őrnagya oroszhegyi Jánosy József lett. Századosok: angyalosi Sebestyén Sándor, Frank József, Ugron József, Lázár Mihály, Gyulai Ferenc, Bajkó András. Főhadnagyk: Derzsi János, Bereczky Zsigmond, Fodor Károly, Sándor János, Bajkó József, Haricska József, László János. A hadsegéd Barabás József, a főorvos Szakács István volt. Ez a zászlóalj Havasalyán, Sóvidéken és Keresztúron szerveződött toborzás útján. Az anyaszék lakosságának szabadságszeretete folytán 6000 ember ajánlkozott, kik közül a fegyverhiány okán csak 1200 embert választott a szervezéssel megbízott Jánosy. Ezek mind 30–35 éves személyek voltak. Az oroszhegyiek közül a legjelentősebbek: Vass (Pacsai) András „Bem apó kedvenc segéd-tisztje”, volt falubíró, községi jegyző, falu- és egyháztanácsos, továbbá Tamás András, a későbbi falubíró, községi és egyházi jegyző. Teleki Sándor – a megalakult csapat felett szemlét tartván – kijelentette, hogy ily szép zászlóaljat soha se látott. De a zászlóalj felszerelése nagyon hiányos volt, csupán 600 személy bírt szuronyos fegyverrel, a többi vadászfegyverekkel volt ellátva.

Az osztrákok képtelenek voltak a magyar szabadságharc elfojtására, ezért segítségért folyamodtak a cári Oroszországhoz. Június 19-én Lüders tábornok a Tömösi-szorosnál, Engelhardt Töröcsvárnál támadott ötszörös túlerővel. Az udvarhelyszéki zászlóalj részt vett Kiss Sándor ezredes mellett a tömösi, uzoni, kökői és szentgyörgyi csatákban. Ez utóbbiban Jánosy seregének oldaltámadása mentette meg a magyar hadsereget. Az utolsó ütközetekre július 23-án került sor Sepsiszentgyörgyön, majd 29–31-én a tusnádi szorosban. A szentgyörgyi szerencsétlen csata után Jánosy a Rikába rendeltetett zászlóaljával, ahol találkozott Bem tábornokkal. Bem rendelte szerint az utolsó emberig ki kellett tartani. Udvarhelyszék hősei a vezér rendeletét bizonyosan teljesítették volna, de alkalmuk nem volt rá, mivel az ellenség kikerülte a Rikát. Ez idő alatt lezajlottak a

*Jánosy József
Sánta Csaba
szavatai szobrászművész alkotása*

segesvári és tusnádi szerencsétlen kimenetű csaták, s így a rikai őrség kiesett a csatavonalból. Hogy abba bejuthassanak, Karácsonyfalván, Lövéten és Oláhfalun át Parajd felé húzódtak, hogy Gál Sándor hadtestével egyesüljenek, de a csapatok akkorra már elvonultak a Mezőség felé. Nemsokára az utolsó honvédsereg is letette Zsibónál a fegyvert, s így az udvarhelyszéki 6-ik határvéd zászlóalj a szabadság védelmére többé mit sem tehetett, széteszlott.

A szabadságharc bukása után Jánosy a szencsedi és a varsági részeken bujkált. Nagyszebenben halálra ítélték, katonasággal üldöztették, de elfogni nem tudták. A falubeliek kitarítottak mellette, élelmezték, el nem árulták volna. Megunva a két év bujdosást, a magányt és a kemény teleket, 1851 szeptemberében önként feladta magát. 18 év fogságra ítélték. A jusefstadi várban raboskodott a szintén oroszhegyi származású gerilla őrnaggyal, dr. Oroszhegyi Szabó Józsaival, a „márciusi ifjak” egyikével. 1856 tavaszán mindketten kegyelmet kaptak.

A büntetés letöltése után hazajött Oroszhegyre és bekapcsolódott a falu gazdasági életébe. Egyháztanácsosnak és iskolaszéki elnöknek nevezték ki. Részt vett a megbomlott közrend visszaállításában. Május 6-án a községi elöljáróság gyűlése keretében a „határ Inspector fogadáson” megválasztották, azzal a feltétellel, hogy fogadjon maga mellé három megbízható embert és a falu határán, beleértve a havasokat is, tegyen rendet. A garázdálkodó és rája támadó sófalviakat a Tartód feletti erdőrészből megkötözve kísérte be szekereikkel együtt a falu községházára, miután kardlappal elverte őket a helyszínen. Fokozatosan a rend kezdett helyreállni a faluban, 1857. március 19-én a „határrendőrségi” beszámolón a kirótt büntetések összege elérte a 156 magyar forintot. A büntetett személyek nyilvánosan szembesültek a falu vezetőségével és a határpásztorokkal.

Felvállalta a „mészárlás” szakszerű elindítását is, az elöljáróság által megszabott feltételekkel. Ezek közül a legjelentősebbek: minden hét csütörtökén és vasárnapján friss és elegendő hússal ellátja a faluközösséget. A nagy ünnepeken is. A hús ára alacsonyabb kell legyen, mint városon.

1858. április 27-én kinevezik községi főbírónak, mellette segédbíró Tamás András lett. 1859. szeptember 1-jén lemond az „oskolafelügyelő” funkciójáról, de azért az iskolai kihágásokat, a hiányzást továbbra is keményen bünteti. 1867-ben az Udvarhelyszéki Honvédegylet tagja lesz. 1879. december 5-én lemond az iskolaszéki elnöki tisztségéről, 1880. június 6-án pedig véglegesen az egyháztanácsi tagságáról. 79 évesen teljesen visszavonul a közéletből.

1885-ben oroszhegyi birtokainak 1/3-át – egyenlő részekre osztva – a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumnak, a Református Kollégiumnak és a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumnak adományozta. A birtokrész eladódott 1890. augusztus 29-én, a székelykeresztúri gimnázium részére kiutalt 150 forintnyi összeg pedig Jánosy József alap címén tőkésített. Kamatai a gimnázium közszükségleteire fordítottak. Az alap állása 1894 végén 190 forint és 75 korona volt. Birtokainak többi része később Farcád falu közösségének adódott el.

1886. november 16-án hunyt el Oroszhegyen. Laiber Antal akkori plébános a halottak anyakönyvébe a következőket jegyezte meg: „Jánosy József római katolikus nyugalmazott katonatiszt és birtokos 1885. november 16-án hunyt el, papot nem hívatott és eltemetve November 19-én a templom körüli Cinterem területén”. Sírköve a '70-es években, a temető teljes felszámolásakor Oroszhegy sok neves emberének sírköveivel együtt befalazódott a templom kőkerítésébe.

Mihály Tibor

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népelet. Néphagyomány.

IV. évf (2010) 1. szám

História

4 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 5.

7 Gidó Csaba: A Székely Közélet és az udvarhelyi kisebbségi sajtó

8 Mihály János: A székelyek „ősregi” címerének csíkszéki emlékei

Népi kultúra

10 István Lajos: Húsvéti öntöző versek

12 Jakab Rozália: Pásztorkodás Farkaslakán

Lábjegyzet

15 P. Buzogány Árpád: Új műfaj: képes várostörténetek

Forrásközelben

16 Róth András Lajos: BÚCSÚT VÉGYEN PIROSKÁTÚL!

Tárgyi örökségünk

18 Kovács Árpád: Adatok az oroszhegyi templom és egy XVII. századi kép történetéhez

20 Mihály János: Középkori kard Lövete határából

Megkérdéztük

21 „Múzeumi munkám az első perctől a régikönyvgyűjteményhez kapcsolódik...”

Forró Albert beszélgetése Muckenhaupt Erzsébet művelődéstörténésszel

A helyismeret szolgálatában

23 Balázi Dénes: Udvarhely megyei szövetkezetek a XX. század első felében (kérdőív)

Közgyűjteményeink

24 P. Buzogány Árpád: Kelenta, lópatkolás és néptánc

Jelzések, emlékek, vélemények

26 Nemes Gyula: Csíkfalvi Csók János asztalos- és ácsmester munkássága

28 László Árpád: Nyárádköszvényes kapufaragói I. Kajsa Jakab

Évfordulóink

30 P. Buzogány Árpád: Udvarhelyszéki helyismereti évfordulók. 2010. január–április

A címlapon: a farcádi református templom.

Balázs Ödön felvétele.

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népelet. Néphagyomány.
IV. évfolyam (2010) 1. szám

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Harghita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont. **Igazgató:** Szócs Endre.

A Forrásközpont fenntartója: Harghita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, Kovács Árpád.

ISSN 2067-7367

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szócs Klára) telefonszámon, illetve az oroksegunk@hereditas.ro e-mail címen.

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., Székelyudvarhely

Médiapartner: Szabadidőkalauz, www.szabadidokalauz.ro

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 5.

Az Egyházi anyakönyvek gyűjteménye¹

„Az elmúlt két évtized általános tapasztalata, hogy a levéltári kutatás »eltömegesedett«, és már nem csak néhány jól képzett kutató tudományos munkáját jelenti. Az érdeklődők létszámának emelkedésével együtt jelentős mértékben változott a keresett iratok jellege, témája is. A társadalom egyre szélesebb rétegei érdeklődnek a számukra »kézzelfoghatóbb« szűkebb környezet, a szülőföld, a lakóhely és különösképpen a családjuk múltja iránt, és az adatok keresése során előbb-utóbb eljutnak a levéltárakba is.”² A fentebbi, magyarországi szakemberek által megfogalmazott észrevétel nálunk is helytálló, ezért esett a választás a csíkszeredai levéltár állományának bemutatása kapcsán az *Egyházi anyakönyvek gyűjteményére*, amely számos család- és helytörténész számára jelent kiindulópontot kutatásaihoz.

Az **egyházi anyakönyv** (lat. *matricula, liber parochialis*) tulajdonképpen hivatalos plébániai jegyzék a hívekről. Szoros értelemben a kereszteltek, bérmáltak/konfirmáltak, házasultak, áttértek és megholtak legfontosabb adatait tartalmazza; tágabb értelemben jelenthette egykor a hívek nem szentségi életének adatait (pl. lélekösszeírás a húsvéti áldozás idején – *status animarum*), de szolgálhatott jegyesek naplójaként, olykor a hirdetések könyveként is. Magyarországon, és így Erdélyben is, az 1895. október 1-jét megelőző időszakban, amikor hatályba lépett az előző évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvezésről, az egyházak által híveikről vezetett nyilvántartás, illetve az azok alapján kiállított kivonat közhiteles dokumentumoknak számítottak.

Az általánosan kötelező anyakönyvezést a katolikus egyházban IV. Pius pápa rendelte el 1563-ban, a tridenti zsinat 24. ülésén, ekkor vezették be a **kereszteltek** (*matricula baptisato-*

rum) és a **házasultak** (*matricula copulatorum*) anyakönyvét, 1614-ben pedig V. Pál pápa *Rituale Romanum* című rendeletében tette kötelezővé a **halottak** anyakönyvének (*matricula mortuorum*) bevezetését. A katolikus egyház példáját a protestáns egyházak is követték.

Magyarországon és Erdélyben a politikai körülmények miatt a dolgok kissé másként alakultak, mint Európa egyéb részein. A hódoltságban a török uralom, Erdélyben a protestáns túlsúly volt hatással a katolikus anyakönyvezés általánossá válására. A királyi Magyarországon a rendszeres anyakönyvezés már a XVII. század elején elkezdődött, Erdélyben azonban, ahol 1556 óta nem működött katolikus püspök, néhány szórványos próbálkozástól eltekintve, ez csak az 1690 utáni Habsburg fennhatóság alatt terjedt el.

Hogy Erdélyben mely felekezet vezette be legkorábban az anyakönyvezést, azt ma már nehéz teljes biztonsággal megállapítani, időközben ugyanis jelentős iratanyag pusztult el egy-egy fegyveres konfliktus alkalmával (1784-ben, 1848-1849-ben, a két világháború idején), de tűzvész, árvíz, egy-egy felelőtlen lelkes is kárt tehetett ezekben, mert az utóbbira is volt példa. A meglévő állomány alapján egyik vagy másik felekezet elsőségét nehéz bizonyítani, annyi azonban feltételezhető, hogy Erdélyben az első próbálkozások a tehetősebb egyházközégek részéről jöttek, helyi kezdeményezések lehettek, tehát nem általános hatályú, központi utasítások eredményei. Ezért a legkorábbi, XVII. századi anyakönyvek a fejedelemség különböző pontjairól és különböző (de államilag elismert) felekezetek részéről maradtak ránk.

A XVIII. század végéig Erdélyben csak az ún. bevett vallások (római katolikus, református, evangélikus, unitárius, majd 1700-tól a görög katolikus) papjai vezethettek anyakönyveket, az ortodox vallásúak ezt a jogot 1791-ben, az izraeliták pedig 1840-ben szerezték meg.³

A székely határőrezredek felállítását követően egy különleges matrikulával, a katonai lakosság kánoni állapotának nyilvántartásával is találkozunk (*matricula militiae, matricula pro militibus*). Ez az anyakönyvtípus olyan plébániákra jellemző, ahol nagyszámú katona rendű lakosság létezett egy adott korszakban.

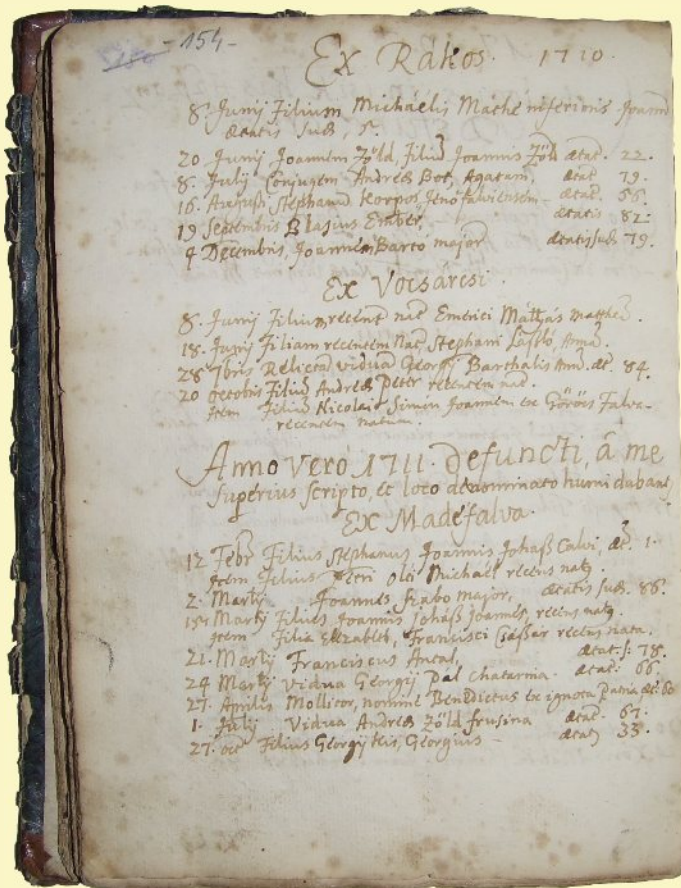
A felvilágosodással együtt járó szekularizáció hatására a XIX. század folyamán az egyházi anyakönyvezés mellett Európa-szerte elterjedt a polgári anyakönyvezés is. Ezt elsőként Franciaországban Napóleon 1804. évi Polgári Törvénykönyve vezette be, majd Anglia következett 1837-ben. Magyarországon és Erdélyben 1895-től létezik állami anyakönyvezés, de emellett az egyes egyházak a mai napig nyilvántartják híveiket.

Az anyakönyvek tartalma

Napjainkban, amikor virágkorát éli a családkutatás, az egyházi anyakönyvek nélkülözhetetlen forrást jelentenek a genealógusok számára. Azonban e kűtfőkben nem csupán a család-történészek találnak fontos információkat kutatásaikhoz, hanem a hely- és egyháztörténészek is. A bejegyzések értékes adalékokat szolgáltathatnak a demográfiai mobilitás, a felekezetközi kapcsolatok és felekezet-, illetve rítusváltoztatások kutatásához is.⁴

A Római Rituálé szerint vezetett korai anyakönyveket II. József (1780–1790) uralkodásáig általában nem rovatok szerint vezették, hanem folyamatosan, napok és hónapok szerint, a bejegyzéseket pedig általában ugyanazon könyvbe írták. Hogy milyen

Kuruc kori halotti bejegyzések a csíkrákosi római katolikus anyakönyvben (523. sz.)

A székelyszenterzsébeti görög katolikusok anyakönyve a XIX. század elejéről (222. sz.)

következetességgel készültek az első anyakönyvek, arra a székeljudvarhelyi református lelkész 1743. évi bejegyzéséből következtethetünk: „Születtenek ez esztendőben 15-ön s mind inkább fiú magzatok ... hogy ezeknek neveiket le nem irtam, attól esett mivel a kalendáriumom (:az hová ezeknek neveket consignáltam vala:) sok asztalon lévő könyveim közül oda lőn, melyben is sok notatióim lévén, nagy kárt vallottam”⁵, de még ugyanazon lapon megnyugtatja olvasóit, hogy végül mégis előkerült a kalendárium, így ha megkésve is, de bejegyzésre kerültek az 1743. év anyakönyvbe kíváncsozó történései.

A központi hatalom 1784-ben rendelet útján igyekezett fokozni az anyakönyvezők igényességét, előírva a matrikulák tartalmát, egységesítve a rovatokat,⁶ majd a XIX. század elejétől bevezette az előnyomtatott anyakönyveket. II. József rendelete szerint az anyakönyvnek tartalmaznia kellett a születés évét, hónapját és napját, a gyermek nevét, nemét és azt, hogy törvényes vagy házasságon kívüli-e, a szülők kereszt- és vezetéknevét, vallását, a keresztszülők teljes nevét, a házasságon kívüli gyermek apjának a nevét, ha elismerte az apaságot. A házassági anyakönyvnek tartalmaznia kellett az esküvő évét, hónapját, napját, a házszámot, a vőlegény kereszt- és vezetéknevét, vallását, életkorát, családi állapotát (nőtlen, özvegy), a menyasszony keresztnevét, vallását, korát, családi állapotát (hajadon, özvegy), a tanúk kereszt- és vezetéknevét, családi állapotát. A halotti anyakönyveknek hat oszlopban tartalmazniuk kellett a halál évét, hónapját és napját, a házszámot, a vallást, a halott nevét és korát, a halál okát. A foglalkozás rendszerint a XIX. századtól szerepel, a XVIII. században még csak néhány jellegzetes foglalkozást említenek (orgonista, molnár, tanító).

Az anyakönyvek nyelve a protestáns egyházak esetében a kezdetektől a magyar volt, a római katolikusok esetében viszont a latin. A nemzeti ébredés korában, többnyire 1848-tól magyarra váltottak a plébánosok is. A görög katolikus és ortodox pópák a román nyelvet, az örmény katolikus plébánosok pedig kezdetben az örményt, 1829 után a latint, 1848-tól pedig a magyart használták. A csikszeredai levéltárban található egyetlen izraelita anyakönyv (tulajdonképpen 1885 után keletkezett kivonatok) úgyszintén magyar nyelvű.

Ami a használt írásfajtákat illeti, a nyugati egyházak (római katolikus, protestánsok), illetve a gyergyótölgyesi rabbiság a latin írást használta, az örmény katolikus egyház viszont 1829-ig az örmény betűket, ők ekkor tértek át a latin írásjelek használatára. A két román egyház anyakönyveiben még a XIX. század második felében is találunk szlavón betűs bejegyzéseket, ezen anyakönyvek abban is eltérnek a többitől, hogy nem a Gergely-, hanem a Julián-naptárt használták.

Az anyakönyvek kutatását jelentősen megkönnyítik a különféle segédletek. 1780-tól rendelet írta elő, hogy az anyakönyvekhez betűrendes mutatót (index) kell készíteni, amit 1802-ben a régi anyakönyvekre is kiterjesztettek. Sajnos az esetek többségében a lelkészek elengedték a fülük mellett a rendelkezést, így a csikszeredai levéltárban található anyakönyvek többsége nem rendelkezik ilyen mutatóval, ez pedig, ha nem ismerjük a keresett személy születési/házasságkötési/elhalálzási dátumát, időigényessé teszi a kutatást.⁷

A Római Rituálé szerint vezetett, folyamatos szövegű anyakönyvekben a bejegyzők gyakran tudósítottak a közösség sorsát meghatározó eseményekről,⁸ így az életrajzi adatokon kívül sok egyéb információ is megtalálható: pl. az egyházközség történetére vonatkozó (háztörténeti) adatok,⁹ az egyházi vagyon jegyzé-

ke,¹⁰ adatok a templomon végzett felújítási munkákról,¹¹ egy-egy járványról vagy természeti katasztrófáról (földrengés,¹² sáskajárás), csillagászati jelenségről,¹³ esetleg „csupán” az időjárás alakulásáról és az életminőségre gyakorolt hatásáról.¹⁴ Értékes adalékokkal szolgálhatnak a templomépítések és -javítások, illetve az egyházak ingó értékeinek vizsgálatához a jötevők emlékét őrző donatori jegyzékek is.¹⁵ Ritkán fordulnak elő, ezért a helytörténetészek számára különösen fontosak a plébánosok/lelkészek és kántorok jegyzéke.¹⁶ Némely anyakönyvben iskolatörténeti adatokat, diák- és tanító-névsorokat is találunk.¹⁷ Helytörténeti és genealógiai kutatásokhoz egyaránt fontosak lehetnek az anyakönyvekben fennmaradt személyösszeírások¹⁸ és a himlő ellen beoltott gyermekek jegyzékei.¹⁹ Mivel a lakosság általában ellenérzésekkel viseltetett az oltásokkal szemben, 1809-ben előbb az egyházi hatóságok igyekeztek ezen változtatni, elrendelve, hogy a beoltatlan gyermekek nem írathatóak be az iskolába, felnőt korukban pedig nem lehetnek a céhek tagjai, és házasságukra nem adja áldását az egyház. Hasonló szellemű rendeletet adtak ki a polgári hatóságok is három évvel később.²⁰ Ritka esetekben, egy-egy anyakönyvben a település világháborús hősi halottainak jegyzékét is megtaláljuk.²¹

Mivel semleges, adatszerű források és egy település szinte minden lakóját tartalmazzák, az anyakönyvek minden társadalmi csoport kutatására alkalmasak és rendkívül értékesek a tudomány számára.

Az alábbiakban a Hargita megye területén működött/működő történelmi egyházak legrégebbi anyakönyvei következnek:

Felekezet	Anyaegyház	Évkör
Római katolikus	Csíksgyörgy	1684–1896
	Székelyudvarhely	1689–1902
	Csíksgyörgy	1695–1895
	Szárhegy	1695–1896
	Csikrákos	1696–1950
	Kászónújfalu	1703–1895
	Zetelaka	1705–1909
Örmény katolikus	Gyergyószentmiklós	1723–1949
	Csikszépvíz	1756–1950
Református	Székelyudvarhely	1742–1919
	Székelykeresztúr	1742–1938
	Nagygalambfalva	1745–1895
	Bögözi	1749–1886
	Alsósófalva	1751–1896
	Felsősófalva	1751–1920
Unitárius	Nagygalambfalva	1745–1877
	Szentábrahám	1758–1950
Görög katolikus	Csíksgyörgy	1787–1886
	Kászónimpér	1787–1909
Ortodox	Hidegkút	1814–1901
	Székelyandrásfalva	1824–1949
Izraelita	Gyergyótölgyes ²²	1856–1894

F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye (évkör: 1684–1950, terjedelem: 29 irattári folyóméter, 820 irattári egység, leltárszám: 52, latin, magyar, román, örmény nyelvű regiszterek).

Bicsok Zoltán
levéltáros

1. Az Egyházi anyakönyvek gyűjteménye azt követően jött létre, hogy a 1950/153. számú elnöki rendelet és a Belügyminisztérium 61. számú határozata alapján a plébániák kötelesek voltak anyakönyveiket átadni a helyi néptanácsoknak, amelyekről az Állami Levéltár vette át azokat.
2. Biszak Sándor – Lakatos Andor – Vajk Ádám: *Az egyházi anyakönyvek digitalizálásának lehetőségei – módszertani tanulmány*. http://www.leveltaros.hu/akvi_tanulmany.pdf
3. Moldovan, Liviu: *Registrele profesionale de stare civilă din Transilvania*. In: Revista Arhivelor, 1958/1. 164.
4. Bernád Rita: *Plébániai levéltárak, egyházközségi archívumok*. In: Keresztény Szó, 16. évf. (2005) 12. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00900/00939/00069/text.htm>
5. ROL CsLt, F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 445. sz., 5. lap.
6. Boar, Liviu: *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Harghita*. Îndrumătoare arhivistice 23. București, 1988. 152.
7. A jelenleg hatályos, 1996/16. számú levéltári törvény, a személyes jogok védelme címén nem teszi lehetővé a 100 évesnél frissebb anyakönyvi bejegyzések olvasótermi kutatását, ezekről indokolt esetben kivonatot lehet igényelni a Levéltár közönségszolgálatán.
8. A menasági plébános (6. számú regiszter) szokatlanul bátor, kritikus hangvételű feljegyzést hagyott az utókorra a madéfalvi veszedelméről, illetve a székely határőrezredek létrehozásáról.
9. Háztörténeti adatokat találunk az alsóboldogfalvi (52. sz.), etédi (20. sz.), homoródszentmártoni (368. sz.), kányádi (707. sz.) refor-

mátus, illetve az atyhai (11. sz.) és csíksgyörgyi (582. sz.) római katolikus anyakönyvben.

10. Az egyházi anyakönyvtár megtaláljuk az atyhai (12. sz.), csíksgyörgyi (104. sz.), csíksgyörgyi (581. sz.), etédi (23. sz.) és korondi (154. sz.) római katolikus, illetve az újszékelyi (565. sz.), kecssetkisfaludi (551. sz.) és bögözi (404. sz.) református, illetve a csíksgyörgyi (110. sz.) görög katolikus anyakönyvekben.

11. Felújítási munkálatokról értesülünk pl. a csíksgyörgyi (579. sz.) görög katolikus anyakönyvből.

12. A híres 1802. október 26-ai földrengésről a korondi (153. sz.) anyakönyvben találunk feljegyzést: „...nappali tizenkettőfél óra-kor olyan földingás volt Korondon, hogy a fazakak némely házaknál a szegekről le hullottak, és az emberek közül sokan el szédültek.” Ugyanazon matrikulából értesülünk az 1803., 1807., 1816. és 1825. évi árvizekről is. – „1816 július 4dik és 5dik hosszas essőzés után mind a két falubéli folyóvíz felette megáradván, minden gátakat egybe rontott, mellékes kerteket el mosott, utakat el ástott, hidakat el hordott, úgy hogy a két Sófalva között a víz folyama tengernek láczott.”

13. A csíksgyörgyi (582. sz.) római katolikus anyakönyvből napfogyatkozásról értesülünk: „...die 17 Augusti [1803] volt újság, napbéli fogyatkozással, és akkor szörnyű nagy essők kezdettek egész holnapig tartott, nagy árvíz volt, a széna tsinálás megszűnt, a rend el rothadt, a kalongyák a mezőn öszve költek...”

14. Az etédi (23. sz.) plébános feljegyzései szerint 1783 telén példátlanul sok hó hullott: „a Firtosi Residentziának épületei a hónak szokatlan nagy terhe miatt egy néhány részeiben megromladozván, leomolván, kéntelenítették az ottan lakó T. Péter Minoriták az előjárók engedelméből Etédre leszállani, amint hogy még azon említett 1783dik és következő 1784dik esztendőben apránként leköltöztek, és a quártyel házba bé szállottak.” A kányádi (708. sz.) református anyakönyvben Időjárású jegyzetek Bodor József által cím alatt a szerző 1867–1895 közötti ilyen irányú megfigyeléseit olvashatjuk.

15. Donátorjegyzékek találhatóak többek között a csíksgyörgyi (579. sz.) görög katolikus, illetve a bögözi (404. sz.), kecssetkisfaludi (551. sz.) és homoródszentmártoni (369. sz.) református anyakönyvekben. Külön figyelmet érdemel a csíksgyörgyi (581. sz.) római katolikus anyakönyv, amelyben nem csupán donátorjegyzéket, de egy viaszpecséttel megerősített adománylevelet is találunk 1753-ból.

16. Lelkészek névsorát találjuk a bögözi (404. sz.), telekfalvi (681. sz.) református, illetve az etédi (23. sz.), csíksgyörgyi (582. sz.) és gyergyóújfalvi (618. sz.) római katolikus anyakönyvekben. Ez utóbbiban egy kántorokat tartalmazó jegyzéket is találunk.

17. Iskolatörténeti adatokat tartalmaznak többek között a sándortelki (1. sz.), alsóboldogfalvi (52. sz.), bögözi (404. sz.) és csíksgyörgyi (104. sz.) matrikulák.

18. Személyösszeírások a csíksgyörgyi (581. sz.), csíksgyörgyi (111. sz.), menasági (6. sz.), szárhegyi (325. sz.) és korondi (154. sz.) római katolikus anyakönyvekben találhatóak. A legrégebbiek a csíksgyörgyi (1696, 1717), a csíksgyörgyi (1713), a szárhegyi (1761) és a menasági (1795). Egyes anyakönyvekben a hívek számának változását is feljegyezték a lelkészek, így a csíksgyörgyi matrikulában (102. sz.) az 1783–1828 közötti időszakra vonatkozóan találunk több adatsort.

19. A beoltott gyermekek jegyzékét 1803-tól viszonylag sok anyakönyvben megtaláljuk, itt most csak néhány kerül említésre, a teljesség igénye nélkül: bikafalvi (678. sz.), felsősófalvi (433. sz.), homoródszentlászlói (719. sz.) és peteki (492. sz.) református, menasági (6. sz.), csíksgyörgyi (340. sz.), gyergyóremetei (537. sz.) és gyergyószentmiklói (258. sz.) római katolikus, illetve kányádi (100. sz.) unitárius anyakönyv.

20. Boar, Liviu: i. m. 156.

21. Első világháborús hősi halottakat tartalmazó jegyzéket találunk az égei (300. sz.) és a rugonfalvi (803. sz.) református anyakönyvekben.

22. A bejegyzések egész Csík vármegyére vonatkoznak.

A Székely Közélet és az udvarhelyi kisebbségi sajtó

Az első világháború elvesztése és az azt követő impériumváltás sokk-szerűen érte az erdélyi magyar társadalmat. Megváltoztak a magyar újságírás lehetőségei is. A kisebbséggé váló válás új hivatás felvállalását jelentette a magyar sajtó számára. Az első pillanattól kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy az új helyzetben a sajtó feladata nem csupán a hírszolgálat lesz, hanem fel kell lépnie a magyar szó védelmének érdekében is.

Az impériumváltást követően, 1919–1944 között a lapkiadások valószínűsége elburjánzásáról beszélhetünk. Ebben az időszakban összesen 21 hírlapot és 6 folyóiratot adtak ki a székely anyavárosban. A két világháború közti időszak legjelentősebb székelyudvarhelyi lapja a *Székely Közélet* volt, amelyet a székelyudvarhelyi Könyvnyomda Részvénytársaság adott ki. Az új lap a megszűnt *Udvarhelyi Híradó* helyét vette át 1918. november 24-én. (Az említett lap megszűnésével a Becsek D. Fia könyvnyomda is megszűnt. A nyomdát Becsek Aladár, a tulajdonos eladta a Székelyudvarhelyi Könyvnyomda Részvénytársaságnak.) A szerkesztők dr. Kassay F. István és Embery Árpád voltak. „*Mai napon „Székely Közélet” címmel új lapunk először jelenik meg a nyilvánosság piacán. „Székely Közélet” címmel, melynél jobbat, találobbat alig találhattunk volna. [...] Új idők lapja lévén, új idők szellemében és tartalmával kezdi meg honvédő tisztét...*” – olvashatjuk az első számban.

Az *Udvarhelyi Híradó* egykori munkatársai, a vármegye művelődési életének meghatározó személyiségei álltak a lap mellé. A szerkesztőségi bizottsági tagok közt ott találjuk a következő személyeket: Jodál Gábor, Paál Árpád, Nagy Elemér, Szász József és Valentsik Ferenc. A lapnak számos munkatársa volt: Tompa László, Ürmösy József, Balásy Dénes, Puskás Lajos, Gál Ferenc, Balázs Sándor, Kis Elek, Fülöp Áron, Gyerkes Mihály, Bíró Lajos, Benedek Elek stb.

A *Székely Közélet* szerkesztését 1919 januárjától Tompa László vette kézbe. A lap keveset foglalkozott a világpolitikával, inkább az erdélyi és helyi politikai események, gazdasági, közigazgatási, közművelődési jellegű cikkek, hírek, tudósítások töltötték ki az újság oldalait. 1923-tól az Országos Magyar Párt sajtóorgánumává vált, fellépve a nemzetiségi jogvédelem és a kisebbségi sérelmek ügyében is. A lap izlésformáló hatással volt a megye mindennapi életére. Itt ki lehet emelni a Tompa László által írt folyóirat- és könyvrecenziókat. Szintén Tompa érdeme, hogy igyekezett az udvarhelyi olvasóközönsséggel megismertetni a romániai magyar irodalom jelentősebb személyiségeit. 1938-tól a felelős igazgató és kiadótulajdonos ifj. Jodál Gábor lett. De 1940 tavaszán a lap – a cenzúra megerősödése okán – kénytelen átmenetileg beszüntetni működését.

A második bécsi döntés révén 1940. augusztus 30-án Észak-Erdély és Székelyföld Magyarország részévé

vált. A *Székely Közélet* 1940. szeptember 14-én újra megjelent. Az első számok a magyar csapatok Udvarhely megyei bevonulásáról és az eseményhez kapcsolódó ünnepekről tudósítottak. Naprakész adatok jelentek meg az impériumváltás folytán bekövetkezett változások, a helyi katonai parancsnokság rendelkezései kapcsán. A szerkesztést továbbra is Tompa László végezte egészen 1943 őszéig. Ekkor a visszavonulás mellett döntött, mivel nem értett egyet a háborús célokkal és az egyre erősödő antiszemitizmussal. A lap a német megszállás által okozott zűrzavaros helyzet miatt átmenetileg szünetelt 1944. március 4-e és 1944. május 6-a között. Az újraindulást követően hangulata megváltozott, antiszemita cikkek jelentek meg, megsokasodtak a rendeletek, a háborús hírek. A város lakossága egyre inkább szembesült a háború valós képével.

A második világháború idején változás állt be a nyomda tulajdonlása terén. 1940-ben ifj. Jodál Gábor kifizette a részvényeseket, és magánvállalkozássá alakította a társas céget. Az ifj. Jodál Gábor-féle könyvnyomda 1944 végéig működött.

A front közeledte és a háborús viszonyok miatt a nyomda alkalmazottainak egy részét katonai szolgálatra hívták be. A papírbeszerzés is egyre nehezebbé vált. A *Székely Közélet* utolsó lapszáma 1944. június 24-én jelent meg. Rövid időn belül a háború vihara elérte a Székelyföldet, Székelyudvarhely átmenetileg ismét helyi sajtótermék nélkül maradt.

Gidó Csaba

A székelyek „ősregi” címerének csíkszéki emlékei

A székelység régi címeréről (*Siculia insigna antiqua*) Lakatos István plébános 1702-ben latin nyelven írt, *Siculia* címet viselő kéziratos munkájában olvashatunk először. A Dóczy Örs által latinról magyarra fordított szövegrészből megtudjuk, hogy „...a teljes székely népesség ősrégi címerében a páncélozott Kar, amely kardot tart, ebben pedig a Korona, a Szív és a Medvefej, amely e népesség bátorságát és nagylelkűségét ábrázolja...” volt látható. Ezt azonban – mint írja – „...a XV. századi, Krisztus 1437. évében történt belső felkelés miatt nagyon rég törölték [...], akkor, amikor a megszokott öltözetet betiltották, és az azon levő zsinórozott gallért és gombokat levették, valószínűleg mindezek nélkül maradtak azok, akiket a felkelés heve rabságba ejtett”. A szerző azt is megjegyzi, hogy az ő idejében a teljes székely népesség címere a „Nap és a Hold” volt, amely a Királyi Tábla elé is felkerült. Lakatos nagybecsű kéziratához egy „pontosan és nagy gonddal” rajzolt Székelyföld térképet (*Tabula Siculia accurate delineata A C 1702.*) is csatolt. Ezen mind a régi, mind az új székely címer (*Insigna moderna Siculia*) látható.

Lakatos leírásán kívül a régi székely címer ábrázolásának sajátos kútforrása a XV-XVI. században épített késő gótikus templomaink, amelyek keresztboltozatán, a boltozatok keresztelési pontjain, zárkövein, a szentély freskóin, berendezési tárgyain nem egy esetben viszontlátjuk azt, több esetben a donátorok címereivel együtt. Ezekre a festett vagy faragott címerábrázolásokra Jánosfalvi Sándor István, Huszka József, Keöpeczi Sebestyén József és Dávid László felhívták már a figyelmet. Az Udvarhelyszéken fellelhető emlékeket jelen sorok szerzője a közelmúltban vette leltárba.¹

A régi székely címer azonban nem csupán Udvarhelyszéken, de a csíki templomokban is fellelhető volt. Dr. Endes Miklós írja, hogy a csíkmenasági templom hálóboltozatos szentélyében, a bordák keresztvezéseiben képzeletbeli címereket ábrázoló, festett hársfapajzsok egyikén a régi székely címer látható, pontosabban annak egyik változata: „és pedig vörös pajzsban, ennek baloldalán előtűnő felhőkből előtörő, lefordított páncélos kar könyökével félkezében vörös szíven átszúrt egyenes kardot tartva...”²

Huszka József pedig 1886-ban arról ír, hogy a csíksomlyói plébániatemplomban „hányódott” egy szárnyasoltár, amelynek alsó részén „a feltámadó üdvözítő, s a sarkokban egy régi székely címer és az egyesített magyar–cseh címerek láthatók.”³ E szárnyasoltár festett és faragott lábazati táblarésze (predella), amelyről Keöpeczi Sebestyén József is 1929-ben röviden megemlékszik,⁴ jelenleg a kolozsvári Szépművészeti Múzeum raktárában található (leltári száma: II. 5831), ahová az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményéből került. Nemrég – Kovács Árpád művészettörténész kollégám közbenjárásának köszönhetően – a predellát a helyszínen tanulmányozhattam, felvételeket készíthettem róla. A régi székely címer a predella bal sarkában látható egy tárcsa alakú pajzsban, amelynek színe vörös [!]. A pajzs mezejében egy felhőből kinövő, ezüst páncélos kar van, kezében nyitott arany koronán, vörös szíven és természetes színű medvefejen átszúrt, fekete markolatú, ezüstszínű egyenes kardot tartva. A medvefej bal oldalán egy ezüstszerű növekvő félhold, jobb oldalán hatágú aranszínű csillag fénylik. Amint az a címerleírásból kitűnik, ezen a címerpajzsban is együtt találjuk – akárcsak a székelydályai és a székelyderzsi templomokban látható címerekben – a régi, illetve az ún. új székely címer ábráit. Adatok hiányában ma még nem tudjuk véglegesen eldönteni, hogy a székely nemzet címere eredetileg mindezen szimbólumokat tartalmazta-e vagy itt a régi és az új székely címer összevonásával állunk szemben. Egyesek úgy vélik ugyanis, hogy Zsigmond magyar király (1387–1437) uralkodásának utolsó évében adományozta a székelyeknek címerként a napot és a holdat, mivel ők mind a török ellen, mind a parasztek föltámadásában (a Budai Nagy Antal-féle parasztfelkelésről lehet itt szó) szorgalmasan vigyáztak, akárcsak az előbb említett két égitest az égen. De ez Keöpeczi Sebestyén József szerint egyáltalán nem bizonyítható.

Székelydályai (XVI. század eleje)
Fotó: Mihály János

*A székely nemzet régi címere a csíksomlyói szárnyasoltár predelláján (XVI. század eleje)
Fotó: Mihály János*

A fentieket figyelembe véve, továbbá azokat az udvarhelyszéki címeres emlékekkel összevetve, a régi székely címerrel kapcsolatosan befejezésül az alábbi észrevételeket tesszük:

1. A régi székely címer pajzsának felülete, a mezeje eredetileg valószínűsíthetően *vörös színű* volt és nem *kék*, ahogy azt történetírásunk mind a mai napig tartja.

2. A régi székely címer nem azonos Székelyudvarhely mezőváros címerével, bár ábrái látszólag megegyeznek azzal. A város címere ugyanis egy *kék mezejű* pajzsban ezüst páncélos kar, kezében ezüstsínű egyenes kard, mely medvefejet és szívet szúrt át, a kard hegyén koronával. A kard hegyére helyezett korona jobb és bal oldalán egy-egy négyszirmú virág (?), míg a pajzs alsó részén két hatágú csillag látható. Ezt a címet Izabella királynő adományozta a városnak 1558-ban. A város pecsétje is ezzel a címerrel volt ellátva, amint az a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának könyvtárában elhelyezett Kemény József-féle gyűjteményben fellelhető pecséttrajzon is látható.

3. Bár Cserei Farkas és az ő nyomdokain járók azt vallják, hogy a régi székely címer 1437-ben töröltetett, s

*Bögöz
(XV. század második fele)
Fotó: Mihály János*

helyébe a nap és a hold került, ez az állítás ma már nem állja meg a helyét. Az általunk felsorolt csíki (Menaság, Csíksomlyó) és udvarhelyszéki (Bögöz, Székelydália, Székelyderzs) címeres emlékek, amelyek a XV. század második felében vagy a XVI. század elején készültek, egyértelműen bizonyítják, hogy a régi székely címer használata még a Jagelló-korban is „divatban” volt. Ezért kerülhetett díszítőelemként templomaink belső berendezési tárgyaira, a szentélyeik boltozatára és gyámköveire, avagy a korabeli lakóházak kályhacsempéire (pl. a keresztúrszéki Csekefalván).⁵

Továbbra is nyitott kérdés marad azonban, hogy ki és mikor adományozta ezt a címet a székelyeknek, akár csak az is, hogy a nap és a hold eredetileg ott volt-e a régi székely címer ábrái között, vagy az valóban egy későbbi adományozás hozadéka.

Mihály János

1. Mihály János: *A régi székely címer udvarhelyszéki emlékei*. In: Székely szimbólumok nyomában. Székelyudvarhely, 2009. 67–71.
2. Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Káraszón-székek földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1938. 74.
3. Huszka József: *Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. századokban*. In: Archeológiai Értesítő, VI (1886). 123–134.

4. Keöpeczi Sebestyén József: *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai*. Cluj–Kolozsvár, 1929. Erdélyi Tudományos Füzetek 19. 6. számú jegyzet.

5. Benkő Elek: *Nemesség és nemesi reprezentáció a középkori Székelyföldön*. In: A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2009 – 1. Csíkszereda, 2009. 247. 4. sz. kép.

*Székelyderzs
(XV-XVI. század fordulója)
Fotó: Mihály János*

Húsvéti öntöző versek

1.
Feltámadt a Jézus,
Jámbor keresztények,
Öntözni indultak
A kicsi legények.

Harmatos rózsától
Szagos vizet kérek,
Csak azt öntözöm le,
Aki érte megfizet.

E háznak szép lánya
Tudjuk, nem szűkmarkú,
Ezért mi közöttünk
Hamar kész az alku.

Lics-locs megöntözlek,
Virulj, szép virágom,
Fáradságomért
Csak egy piros tojást várok.

*Elmondta Kovács Ferenc 11 éves
(1958. IV. 7.)
Tanulta Borbély Zoltántól Kibéden.*

2.
Zöld erdőben jártam
Kék ibolyát láttam,
El akar hervadni,
Meg szabad öntözni?

*Elmondta István Lajos 8 éves
(1958. IV. 4.)
Tanulta testvérétől, a 11 éves István
Margittól.*

3.
Tapsifüles nyuszikának
Nagyon sok a gondja.
Piros tojás, hímes tojás
Ide a zsebembe.

*Elmondta István Margit 11 éves
(1958. IV. 4.)
Tanulta Imre Gergelynéől.*

4.
Húsvét másodnapján
Régi szokás szerint
Fogadják szívesen
Az öntöző legényt.

Jóasszony,
Adja elé lányát,
Hogy öntözzem meg
Szép piros orcáját.

De nem azért,
Hogy a magáé legyen,

Az isten éltesse,
Hogy az enyém legyen.

*Elmondta Józsa Zoltán 10 éves
(1958. IV. 11.)
Tanulta édesanyjától, Józsa
Ignácnétól, Fazakas Ilonától.*

5.
Jöttem a fagyon,
Adjanak piros tojást, mert vagyon,
Ha nem adnak piros tojást,
A tyúkokat ütöm agyon.

*Elmondta Tófalvi Zoltán 6 éves
(1958. IV. 5.)
Tanulta a nagymamájától, Simén
Benedeknéől.*

6.
Kis földműves vagyok,
Nem kell azt szégyellni,
Pacsirtaszó költött fel
Ma is öntözni.

Édesanyám sem tudja,
Csak titokban jöttem,
Ezt a csepp kölnit
A Hangyában vettem.

Rózsavizet gyöngyharmattal
Összevegyítettem,
Hogy ezzel egy virágszálat
Megöntözzek.

Jó illatos gyöngyharmattól
Nyíljon ki egy rózsza,
Melynek egy piros tojás
Kell legyen a díja.

*Elmondta Józsa Zoltán 10 éves
(1958. IV. 11.)
Tanulta édesanyjától, Józsa
Ignácnétól, Fazakas Ilonától.*

7.
Feltámadt a Jézus,
Jámbor keresztények,
Öntözni indultak
A kicsi legények.

Harmatos rózsától
Szagos vizet kérek,
Csak azt öntöm le,
Aki érte megfizet.

*Elmondta István Lajos 8 éves
(1958. IV. 4.)
Tanulta Ambrus Józsefnétől.*

8.
Én még kicsike vagyok,
De sokat kell tennem,
Sietek, mert még máma
Sok helyre kell mennem.

Örömet hirdetek,
Krisztus feltámadt,
S felénk a sírjából
Fényesség áradt.

Erről a Krisztusról
Tesznek bizonyosat,
Meríthetnek belőle
Szép kis tanulságot.

Mikor Jézus felment
Az olajfák hegyére,
Tanítványait gyűjté
Maga körébe.

És mondá:
Most engem megfognak és megölnek
S ennek ünnepére
Húsvét leszén,
Álleluját zengjen minden lélek.

Mert én is
Jézus tanítványa vagyok,
A gecemáni kertből
Szagos vizet hozok.

Akit ezzel megöntözök,
Soha el nem hervad.
E háznál való leányt is
Megöntözöm,
S ezért piros tojás a bérem.

*Elmondta Lőrinc A. Zoltán 10 éves
(1958. IV. 11.)
Tanulta a 16 éves Bíró Árpádtól.*

9.
Feltámadt Jézus,
Jámbor keresztények,
Öntözni indultak
A kicsi legények.

Harmatos rózsától
szagos vizet kérek,
Csak azt öntözöm le,
Aki érte megfizet.

Lics-locs meglocsolom,
Virulj, szép virágom
Fáradságunkért
Piros tojást várunk.

*Elmondta Fábrián Sz. Ferenc 8 éves
(1958. IV. 13.)
Tanulta Fancsali Annától.*

10.
Íme verset mondok,
Hallgassanak meg engem,
E ház négy sarkában
Még egy pissz se legyen.

Talán ha nem esnék hibába,
Kis versemet mondom szaporábban.
Csodadolog történt nálunk az éjtszaka,
Ravasz róka koma besurrant az ólba.

Elvitte a tyúkok kakasát,
A tyúkok bánatokban
Mind megkotoltak,
S erre a szent ünnepre egyet se tojtak.

*Elmondta Kovács Ferenc 11 éves
(1958. IV. 11.)
Tanulta a 13 éves Zsigmond Bélától.*

11.
Ici-pici mosalék [morzsalék],
Megjöttem a tojásért.
Ha nem adnak tojásukat,
Elviszem a leánykát.

*Elmondta Bertalan Dénes 11 éves
(1958. IV. 11.)
Tanulta barátjától, Fülöp Józseftől.*

12.
Itt e háznak udvarában
Egy szép kis bimbó nőtt,
Nevelje szépre s jóra
A jó teremtó.

Vizet hoztam tövére,
Szálljon áldás a fejére
S az Istentől azt kérem,
Piros tojás a bérem.

Gyertek elé, kis leányom,
Ibolya virágok,
Rózsavíznek sok kis cseppje
Harmatozzon rátok.

Mosolyogjon a szemetek,
Arcotok viruljon,
Piros tojás, hímes tojás
A zsebembe hulljon.

*Elmondta Oláh Domokos 7 éves
(1958. IV. 13.)
Tanulta nagyobb testvérétől,
Mihálytól.*

13.
Húsvét másodnapján
Nagy örömet hozok,
Mert az Úr Jézus
Feltámadott.

Feltámadásával
Szerzett dicsősége
Az emberek között
Illő békessége.

Illő békesség legyen
A maguk házukban,
Nagy örömük legyen
A kicsi leányukban.

Mert akinek mostan
Locsolására jöttem,
Tartsa meg az Isten
Minden esztendőben.

*Elmondta Ágoston Lőrincz 6 éves
(1959. III. 29.)
Tanulta a 20 éves Tófalvi Árpádtól.*

14.
Húsvét másodnapján
Az jutott az eszembe,
Kölnvizet puskát
Fogjak a kezembe.

Ha elindulok
Piros tojást szedni,
Lányok, hogyha adtok,
Meg foglak locsolni.

*Elmondta Ágoston Lőrincz 6 éves
(1959. III. 29.)
Tanulta a 20 éves Tófalvi Árpádtól.*

15.
Kicsi diák vagyok,
Sokat nem orálok,
Csak egy pár tojást várok,
S azzal továbbállok.

Ha nem adnak piros tojást,
Nem öntöm le
A kicsi lányt.

*Elmondta István Margit 11 éves
(1958. IV. 4.)
Tanulta Ambrus Józsefnétől.*

16.
Betoppantam e kis házba,
Hol van a ház violája?
Hogy köszöntsem ifjú szívvel,
Öntözsem meg rózsavízzel.

Rózsavízes üvegemet
Édesanyám vette,
Rózsavízzel tele-tele
Itt van a kezembe.

Az illatos rózsavíz
Várják már a lányok,

Két üres kezembe
Piros tojást várok.

*Elmondta Győri Sándor 10 éves
(1959. III. 30.)
Tanulta testvérétől, Ferenctől.*

17.
Jó reggelt, jó reggelt,
Talán el is késtem.
Van-e számomra
Egy pár hímes tojás készen?

De hogy is ne volna,
Talán nem jól szóltam,
Mert én más helyen is
Igen jól voltam.

Mondja meg hát néni
Annak a kislánynak,
Adja azt a hímes-gyöngyös
Kis kosarat.

Én is mondok egy áldást
A versem legjavából.

*Elmondta Balázs P. Venczel 12 éves
(1959. III. 30.)
Tanulta testvérétől, Gézáttól.*

18.
Mit láttam az előbb
Az ablakon át –
Piros arcú
Kis leánykát.

Mivel megtaláltam,
Nagy az én örömem,
Szagos rózsavízzel
Le is öntözöm.

*Elmondta Kiss Károly 7 éves
(1959. III. 30.)
Tanulta édesapjától, Kiss Károlytól.*

**Gyűjtötte István Lajos
Korondon**

Pásztorkodás Farkaslakán

Farkaslaka a Hargita-hegység vulkanikus fennsíkjának a szélén helyezkedik el, felszíne változatos, dombos vidék. A falu dimbes-dombos határa nem volt alkalmas, hogy földműveléssel eltartsa egyre szaporodó lakosságát. Az éghajlat viszonylag zord, de a domborzat sajátossága – a gazdák szakértelmével párosulva – tág lehetőséget nyújtott a juhtenyésztésre. AXX. század elején Farkaslakán még sokan voltak pásztorok. Egyesek az itteni esztenatársaságoknál, mások idegen faluban szegődtek el a nyári idényre. Nálunk is, mint egész Székelyföldön, a pásztorkodási mód a félszilaj állapot. Nyáron a legelőn, télen az istállóban gondozzák a juhokat, utóbbi helyen a telelés gondja a gazdáké.

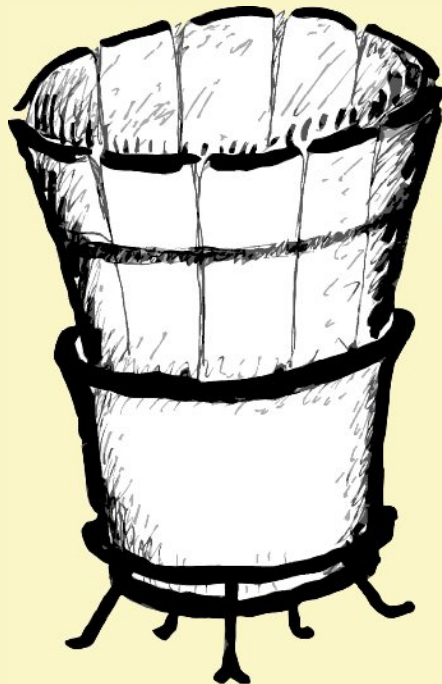
Farkaslaka legelőinek nagy része a Hegyben, a havasi fennsíkon fekszik. A dús fűvű legelők között van taplocás, selymés rész is, ami sáétet terem, ezt a juhok nem látogatják szívesen. A pásztorok is féltik ide engedni állataikat. A vadakon kívül nagy veszedelmet jelent a legelőkön a juhok időnként fellépő betegsége is. Ezek lehetnek járványosak, de felszedhetik a legelőkön a kórokozókat. Ilyen a májméty, amelynek az említett helyeken a fűszálak közti, azokra tapadó gazdját, elsősorban valamilyen csigát, másodsorban hangyát, könnyen lelegethetik. A keréknyomban, a legelő mélyedéseiben megálló és napsütésben felmelegedő víztől is óvták a jószágokat. A métyeséget a juhok epeereiben levő laposféreg idézi elő, ez vérszegénységet, lesoványodást okoz, kezelés hiányában a juh elpusztul. Apósomnak az államosításig, 1948-ig nagy legelője volt Pálnéban. Ezt bérelte a 40-es években Fancsali Pista Tamás Eszter néni. Már nagyon öreg volt, amikor megismertem. Öreg pásztoroktól sok érdekes dolgot hallottunk még, amit ma már a fiatalok nem tudhatnak. A dolgok természetes halála előtt szerettem volna megörökíteni mindazt, amire még az öregek emlékeznek, esetleg mi is átélünk. Férjemtől is sokat hallottam, öreg pásztoroktól is. A dehenyálásról Eszter néni beszélt. Ma már hiába kérdezem a még élő volt pásztoroktól, nem tudnak róla.

Dehenyálás

Amilyen könnyen lehet védekezni manapság a métyelkór ellen, amikor többféle parazitaellenes orvossággal is rendelkezünk, éppen olyan nehéz volt ez előtt, amikor a métyeltségnek nem volt orvossága. Ha a pásztorok minden igyekezte ellenére, az esős nyarak után mégis „megmétéződtek” a juhok,

a farkaslakiak nem engedték, hogy elhulljanak, hanem levágták őket, a faggyújukat kiolvasztva értékesítették. Ezt a módszert alkalmazta Fancsali Pista Tamás bácsi, aki sok juhot (70–100) tartott. Világot járt ember volt, s valahol úgy tanulhatta a dehenyálás módszerét. A művelet eltűnt, vele a szó is eltűnőben van. Leánya, Eszter néni és a vele egyidősek mondták el. Férjem az akkori *Falvak Népe* újságban írt is róla, de ők már a farkaslaki temetőben anyafölddés virággá váltak.

Tamás bácsi először csak a saját juhait vágta le, majd látva azt, hogy a módszer kifizetődik, akkor más faluból is összegyűjtötte, olcsón megvette az őszre megmétélyesedett juhokat. Amelyek tudtak menni, azokat hajtották, a többieket hordószekérbe rakták, s úgy szállították haza. A métyeltség próbája az volt, hogy a szügyén megmarkolták a juhokat a gyapjújuknál fogva. Amelyiket fel lehetett emelni, az egészséges volt, amelynek kisuvadt

a gyapja, azt le lehetett vágni, mert úgy is megdöglött volna. További jel lehetett: ha a szemén a pislogó hártya fehér, utóbbi időben csak piros csík marad rajta, s a nyelve is síkos volt. Tamás bácsi erdő mellett lakott, itt a juhokat fogadott emberei nyúzták. Miután a belső szerveket kiszedték, a húst összedarabolták, majd nagy rézüstben kiolvasztották belőle a faggyút. Hogy minél több férjen, a rézüst fölé még egy kis kádat erősítettek. Kiolvasztás után a faggyút a tetejéről lemerték, majd a juh megtisztított bendőjébe töltötték. A húst fanyomtatókba merték, s a benne levő faggyút úgy forrón még kipréselték. A présből kikerült húst megszáritották, s télen keresztül a disznókkal és kutyákkal megetették. A húspogácsát még a szegény emberek is megvették, darabját két krajcárért s maguk is megették. A levágott juhok gyapját a posztózó asszonyok vásárolták meg, majd fonva, szöve, megványolva értékesítették. A faggyút az akkor divatos faggyúgyertya és szappan készítésére Segesváron és Szebenben adták el. A csontot Udvarhelyen Háhm Pál kereskedő vette meg (valószínűleg enyv készítésére). A bőrt a szücsök, tímárok, ebből készült a kordován csizma bélelése. Tavasszal a faggyú, gyapjú, bőr, csont és húspogácsa árából egészséges juhokat vásároltak. Leggyakrabban Abrudbánya és Szeben vidékéről, valamint a gyimesi csángóktól, mert a hegyes vidéken nem métyelyesedtek. Tamás bácsi állítólag akkor meggazdagodott, ősszel a sajátját is ledehenyálta, tavasszal mást vásárolt.

Hiedelmek a juhtartásban

A természet ölen élő egyszerű ember, amikor elkerülhetetlennek tűnő természeti jelenséggel találkozik, azt magyarázni próbálja, de a szegénység, a szükség is létrehozhatta a mindennapi élet céljait szolgáló hiedelmeket, varázsolásokat. A termésvarázsolás, a rontás elhárítása állatneveléskor mind megannyi tartozéka a népi életformának. Hiedelmeink egy része talán még a pogány világkép maradványa, vagy egyházi hittétel torzulásából jöhetett létre. Ma már kevés a céltudatos hiedelem a mi falunkban is. Hosszú évtizedek gyűjtőmunkája előzte meg a mostani írástomat.

Dehenyáló kád (a szerző rajza)

Hiedelmeink, varázsolásaink a juh-tartásban még a pásztorkodás kezdeti szakaszához fűződnek. A kihajtás rendszerint Szent György napján történik. A véle kapcsolatos hiedelmek:

– Tavasszal, amikor a juhokat kicsapják az életről a csordába, akkor a kis-

kapu közé, régen a határkapuhoz láncot húztak keresztül. Ha azon átugrott a juh, akkor nem lesz véle gond egész nyáron. Még a múlt század közepén ezt tartotta Márton János öreg pásztor.

– Ugyancsak a XX. század közepén még megtörtént, hogy kiszálláskor addig nem léptek be az esztenába, míg aprópénzt nem szórtak maguk elé. Pakot Pista még emlékezik az édesanyja által végzett ilyen bőségvarázsolásra.

– Az első éjjel szentelt cikót (fűzfabarkát) helyeztek cseréptányérra, azt meggyújtották, a pakulár ezzel a kosarat megkerülte, amelyben a juhok feküdtek, megfüstölte őket, hogy elűzőn ezzel minden rosszat.

– A pásztor vagy pakulár, mielőtt a juhok közé ment, a bőrét megkenete a medve bőrrel, majd felvette a medvebőrt és eljárta a szokásos körtáncot a tűz körül, sőt át is ugrott rajta. Azt tartották, hogyha a medvebőr nem perzselődik meg, akkor sikeres major vagy jó pakulár lesz belőle.

– A pakulár az első éjjel meztelenül megkerülte a kosarat, mert akkor a hiedelem szerint a farkas nem viszi el a juhokat.

– Ha sikerül farkast löni, vagy valamilyen módon kézre keríteni, akkor a húsát elosztották a pásztorok egymás között, megfőzték, majd a levével megittatták a juhokat, remélve, hogy védettséget ad a ragadozók ellen.

Babonák, varázsolások

A mindennapi élet céljait szolgálták a varázsolások. A termésvarázsolásnak más formáját alkalmazták vetéskor, aratáskor, állatneveléskor. A varázsoló személyeknek titkos tudományt tulajdonítottak, még emlékezni vélnek olyan személyre, aki nem tudott meghalni, amíg át nem adta tudását valakinek. A rontást a leggyakrabban a boszorkányok idézték elő, tartja a néphit.

– Ha újhaldkor a tejet tűzre cseppentik, akkor a juhok tögye mind kicsattog.

– Ha éjjel a juhok bögnek, akkor a pakulár a kabátját leteríti a földre, majd botjával jól megveri, mert az ütés azt éri, aki a juhok tejét el akarja vinni.

– Ha a pásztor rossz álmot lát, akkor a kaliba előtt háromszor a botjával megüti a földet, hogy a boszorkányt távol tartsa.

– Ha forgószél támad (boszorkánytánc), akkor a pásztor beledobja a botját, fejszóját, vagy beleköpik.

– Tejes edénnyel nem szabad a folyóvízre menni, mert a víz elviszi a tejet.

– Két karácsony között az ollót a hagyomány szerint nem szabad kinyi-

tani. Ha összekötik az olló két szárát, a farkas nem tudja kitátani a száját, és nem viszi el a juhokat.

– Két karácsony között nem szabad mosott ruhát kiteríteni, mert ahány ruhát kiterítenek, annyi juhbőr fog terítékre kerülni. (Ezt sokan ma is tartják.)

– Ha a juh elkárosodik, akkor a fejét a kapu közé kell elásni, hogy a többi ne dögöljön meg.

– Fancsali Tamás még ma is emlékezik, hogy amikor ő pásztor volt, egy kicsi emberke ment el többször a majorház előtt, a botjához szorított egy zacskót. Amelyik juhra ránézett, az ment utána.

– K. Laji pakulár térden állva vagy lekucorodva beszélgetett a juhokkal, azok köréje gyűltek és hallgatták. Nyilván, ha akarta, el is csalhatta őket.

– Azt mondják, hogy a vén Fábiánnak is olyan tudománya volt, hogy amikor elszegődött majornak, azon a nyáron a szomszéd majorok mind megbuktak s ő meggazdagodott, mert elvette a többiek tejét.

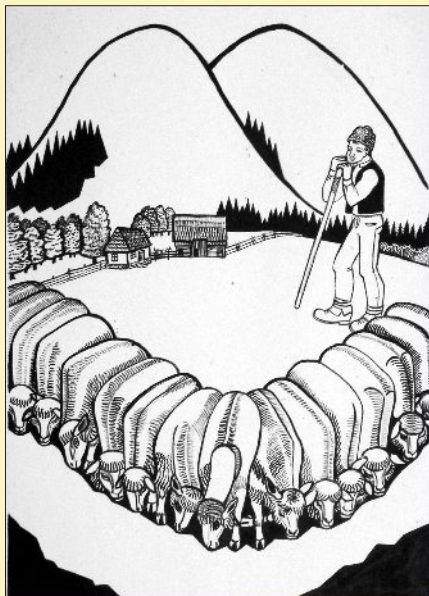
Népi időjósítás az esztenákon

Esőt jelent:

Ha a macska mosdik a füttő előtt. Ha Gordon pipál. Ha a tyúkok nem ülnek el korán, vagy fákra ülnek. Ha a legyek csipnek. Ha a verebek csapatban csiripelnek. Ha a tárgyik (foltos szalamandra) hágóra menyen. Ha a varjak erősen kárognak. Ha a békák erősen brekegnak (kérlik az esőt). Ha a marhák táncolnak a legelőn. Ha a hajnal piros, de virradatra megfeketedik. Ha a gánén gomba nő. Ha a juhok a kosár közepébe összebújnak. Ha a nap homályban nyugszik le. Ha a kenyérből kijön az avas füstszag. Ha a föld szagjai jobban érződnek. Ha a kecseti vagy szentmihályi harangszó hallatszik. Ha a zöldharkály kiált. Ha eső után a földből sok giliszta jön ki, tovább tart az eső idő.

Jó időt jelez:

Ha a tücskök ciripelnek. Ha a köd leszáll a lankákba. Ha a kaliba füstje egyenesen felszáll. Ha a fecskék magasan repülnek. Ha a nap szépen visszacsüt. Ha a tyúkok korán elülnek. Ha bő a harmat. Ha hajnalban köd van, de reggelre felszáll. Ha a juhok a kosárban a lésza mellé körülfeküsznek. Ha a tűz vígan ég. A gólya esős nyáron meghagyja az összes fiait, de ha száraz nyár lesz, egyet kidob.

Népi gyógymódok a juhtartásban

A rontások mágikus elhárítása mellett sokféle népi gyógymód is kialakult. A régi pásztorok idejében nem voltak védőoltások, ennyi gyógyszer nem állott a rendelkezésükre. A népi gyógymódok a nép tudásán, természetismeretén, gyakorlati tapasztalatán, de a népi hitvilágon, a legkülönbözőbb hiedelmeken is alapszanak.

– Puffadás, felfújódás esetén kömény-mag, vereshagyma és fenyőbors főzetét töltötték a beteg juh szájába.

– Ha a juhok jóllaktak egy here- vagy lucernatáblában, akkor közülük sok felfújódott, s ha nem kezelték, akkor rövidesen földhöz verte magát és megdöglött. Pakot Gáspár bácsi legjobb ellenszernek tartotta a puffadás ellen, ha gyorsan fűzfavesszőt nyestek, a juh száját szétfeszítették, a vesszőt behelyezve hátrakötötték a fejéhez. Az állat kínjában rágta, a fűzfa nedvét lenyelte, az rövidesen megindította a bőföggést, így lelohadt. A fiától hallottam, Pistától, aki már maga is öreg ember.

– A meghimlősödött juh fülén vagy valahol, ahol vért érhetett, selyemszálat húztak keresztül, majd azt a többi juh fülén is áthúzták. Valószínű védőoltás szerepét töltötte be, de erre az egyszerű ember csak gyakorlat útján jöhetett rá.

– A száj- és körömfájást kékköves vízzel vagy főtt paradicsom levélvel próbálták gyógyítani. Mások savóban, rézüstben halméregfüvet (*Euphorbia pannonica*) lobbantottak fel, s úgy forrón belemártották a beteg juh lábát. Hogy használt-e, azt nem tudom, mert szomorú emlékem van a száj- és kö-

Jakab Zsigmond rajza

römfájás következtében elrendelt karanténról.

– Az erdei halméregfü tökéletes a farkasmarás ellen is. Találja minden állat megsérült testét. Meg kell főzni, levélvel mosni a sebet, légy nem járja, és a gyulladást is megszünteti. Ha gyaka (földből kiálló favég) szúrja meg az állat lábát, ezzel kell gyógykezeleni.

– A бүdös sántaság ellen csak a kés segít és a nyúzófa, de volt, aki próbálkozott kékköves oldattal való lemosással (rézgálic).

– A lesavózás (ülemér) általános betegség volt a juhoknál. Ilyenkor megtüzesedett a tőgyük, véres, vízszerű savót fejtek ki belőle. Mégsem szabadott a fejest ráhagyni, mert akkor a juh elmeddült. Ilyenkor egy hétig nem adtak sót a juhoknak. Máskor naponta nyalnak. Utána 10–15 centi magas friss kendert vágta össze, s azt sóval vegyítve tették a juhok elé. Azok a sóra kiéhezve, megették kenderestől együtt, mondta Sztojka János, ő bizonyosan tudja, mert régi pásztoember.

– A „tárgyrag” vagy „vérája” a juhászok szerint rohamos vérgyulladás. A juhok nagy láza van, kitátott szájjal lélegzik. A homlokon megsúrták bicskahegygel, s az innen folyó vért a juh szájába kenték. Egy félórán belül meggyógyult.

– A kergeteges juhok csak nyúzófa az orvosága.

– A kecskéken apró, vörös tetű szokott lenni. Ha egy istállóban hál hideg teleken a többi állattal, akkor könnyen átmászik azokra is. A kecsketetű nagyon szeret beköltözni a ló sörényébe. Csípi, a lónak viskét, és egész éjszaka súrolja a nyakát a jászol oldalához. Reggelre a sörény összegubancolódik. Erről mondták a régi asszonyok még egy pár évvel ezelőtt is, hogy a boszorkányok befonták a ló haját. A tetves állatot a pásztor szerint zászpa főzetével kell lemosni.

Jakab Rozália

Új műfaj: képes várostörténetek

Harmadik, az előzőekhez képest bővített kiadásban jelent meg múlt évben Vofkori György *Székelyudvarhely. Várostörténet képekben* című munkája. A kétkötetes mű a békéscsabai Typografika Kft. kitűnő kivitelezésében került ki a sajtó alól.

Mivel a fényképezés fontossága vitathatatlan, és a képi dokumentálás főként egy ilyen típusú munkában elengedhetetlen, az első kötet az anyaváros fotótörténetével kezdődik, majd várostörténettel (népesség, gazdasági élet, tanintézmények, egészségügy) és ún. ismerkedő sétákkal, leírásokkal (főtér és környéke, katolikus gimnázium, református kollégium, benne a Tudományos Könyvtár) folytatódik. Külön fejezetben tehetünk közelmúltbeli képzeletbeli kirándulást a Kőkereszt tértől az egykori Szentimrefalva, vagy a villanytelep, a kórház, vasútállomás, illetve Bethlenfalva és Kadicsfalva irányába, útba ejtve az új lakónegyed egyházközségeit is, vagy ellenkező irányba, a Kossuth utcán indulva a Jézus szíve kápolnáig, meg Szombatfalva felé.

Az egymás mellé helyezett több évtizedes meg tegnap-tegnapelőtti fényképek meglepő bizonyítékok, hogy mekkora változás következik be – szinte észrevétlenül – egy-egy utcában: épületeket újítanak fel, bontanak, az utcakép teljesen más lesz. Az egykori anyaszékből a város vonzaskörében maradt több, mint százhusz település mindegyikén a legtöbb embernek van emléke mindarról, amit a szerző hangyaszorgalommal rakott egymás mellé. Egy élet is kevés nyomon követni, lejegyezni vagy képekkel adatolni a napi, lassúnak tűnő, de évtizedek távlatából döbbenetes átépítést, fejlődést. Mert ki emlékszik már arra, hogy az egykori Szabó Károly vendéglő (ma könyvtár) előtt autóbusz-állomás volt, vagy hogy milyen volt a Korona vendéglő a Vargapatak mellett?

A második kötet a Nagy-Küküllőn túli Szombatfalva régebbi és újabb épületeinek, utcáinak ismertetése után

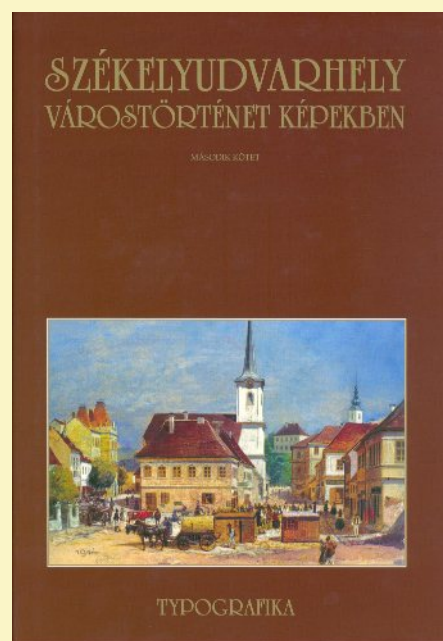
a város egykori fürdőit veszi sorra: Solymossy- és Gergely-féle sósfürdő, a gyógyiszapjáról ismert Fekete-tó és Szejke – nyilván ezekről az oldalakról nem hiányoznak a borvizet szállító bivalyfogatok képei. És – bár területileg nem tartozik ide – a homoródi fürdőt is tárgyalja Vofkori György.

Mivel a vidék kereskedelmi központja, vásáros helye Udvarhely, a könyv bő fejezetben tárgyalja a gazdasági élet fellendülésének kezdeteit, a fa és bőr megmunkálását, kisipart, lakatossgot, szállítást, kereskedelmet, majd a gyáripár létrejöttét és a fontosabb helyi vállalkozások történetét.

A műkedvelő dalárdák, dalkörök, kórusok, színjátszók hazai és nemzetközi elismerést szereztek a műfajnak és a városnak már egy évszázaddal ez előtt is. A már megszűnt fűvősenekar a Székely Dalegylet keretében alakult és működött. A Népszínház nélkül nem jöhetett volna létre a Tomcsa Sándor Színház; az Udvarhely Táncműhelyé vált néptáncműhely alakulása és önállóvá válása is a helyi kulturális kínálatot bővíti.

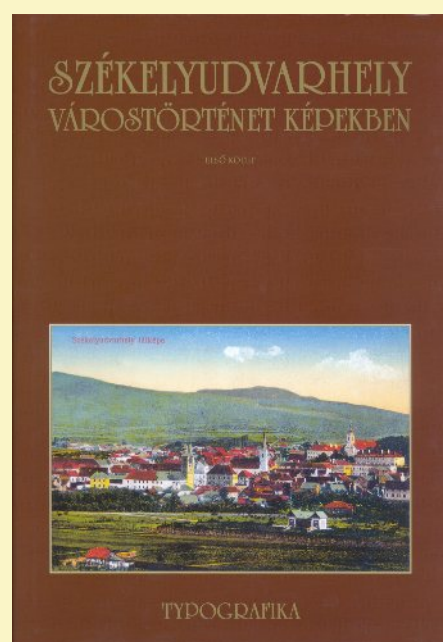
Vofkori a helyi sajtó leltárszerű áttekintése után a város egyik és mindinkább egykorinak nevezhető büszkeségét, a helyi sportéletet iktatta be utolsó fejezetként. Hatalmas téma, hiszen átfogó és – miként szerzőnk tette – napjainkig ívelő összefoglalás, tanulmány nem született még e témában. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a közművelődés tömegalapjának megszűnése után a sport az egyetlen terület, amely nagy népszerűséggel bír és hatalmas tömegeket képes megmozgatni.

A *Búcsúzó* után a bibliográfia és a több nyelvű tartalmi összefoglaló zárja a könyvet. Légifelvételek, számtalan archív és jelenünket bemutató fénykép mellett a szerző stílusa és pontos adatai jelentik a harmadik kiadás legfőbb erőit. Székelykeresztúr, Gyergyószentmiklós és Csíksomlyó mellett Székelyudvarhely képes történetével Vofkori

György új műfajt teremtett tájainkon, sokszorosan bizonyítva a helyismeret hasznát és fontosságát, mely iránti elkötelezettsége – évtizedek adatgyűjtéseinek tulajdoníthatóan – meghozta másoknak is tetsző gyümölcseit.

P. Buzogány Árpád

BÚCSÚT VÉGYEN PIROSKÁTÚL!

Egy régi könyvből előkerült, négyoldalas, XVIII. századi kis aprónyomatványt mutatunk be olvasóinknak. Tartalma egy bizonyos temetési szokáshoz, a nappali gyertyagyújtáshoz kötődik. Négy kérdés (1. Miért világítanak gyertyával a katolikus temetéseknél?, 2. Megengedett-e egyáltalán a gyertya használata?, 3. Milyen régi ez a ceremónia? és 4. Nem kötődik-e hozzá valamilyen egyházi tiltás?) megválaszolása során fejtdik ki a probléma. Az első kérdésre adott válaszok a jelkép erejéről szólnak: a gyertya lángja a világosság fiaként felfogott elhunyt élő lelke melletti örök fényesség, mondván: „akkor az igazak fénylenek, mint a nap, az ő Atyjoknak országában” (Máté 13:43). Ha a testi halál keservét a gyász, akkor a lélek halál utáni állapotát az égő gyertya jelezheti, mondja a második kérdésre adott válasz. Harmadsorban történik a szentekre (Szent János, Szent Gergely, Szent Jeromos) való hivatkozás, kiknek írásaiban találunk utalásokat ilyen szertartású temetésekre (Szent Paula és a fiatalabb Szent Makrina szűz temetése). Végül Pál apostol zsidókhöz írt levelének egy sora szerint: a gyertyázás átvitt értelmű felszabadítást is jelent. Jézus halála világos bizonyítéka annak, hogy a halálnak nincs vég-ső hatalma fölöttünk: „És megszabadítsa azokat, a kik a haláltól való félelem miatt teljes életökben rabok valának” (Zsid 2:15).

A negyedik kérdés megválaszolásakor kezd bonyolódni a helyzet, és érdekessé válni számunkra.

A spanyolországi, granadai Elvirában¹ tartott első hispán (nemzeti) zsinat² (303–313 között)³ a kereszténység korai szakaszában első ízben fektetett le egyházi jogi jellegű határozatokat, fegyelmi intézkedéseket. A pogányságot visszaszorítandó, 81 pontba, kánonba⁴ foglalva határozták meg a kereszténységre (klerikusokra és hívőkre) jellemző (vallás)erkölcsi normákat. A zsinati pontok – egyebek mellett – a bálványáldozatot bemutató keresztényekre, papokra (1–4. kánon), a házasságtörő férjét elhagyó asszonyra (9. k.), pünkösdi ünnepének betartására (a tévtanok elkerülésére), a szombaton betartandó böjtre (26. k.), a cölibátusra, papi nőtlenségre (33. k.), a pogányokkal (zsidókkal) való házasságkötés és szexuális kapcsolat, a közös étkezések tiltására, a keresztény templomok képekkel való díszítésének elvetésére (36. k.)⁵, az abortusz tilalmára, a keresztiség szentségének kiadására (38. k.), a misemulasztás büntetőjogi következményeire vonatkoztak. Viszont némi kikötéssel az elvirai zsinat elismerte a püspökök jogát a kereskedelmi ügyletekhez, megszabta a diakónusok – helyenként túl felértékelt, helyenként túl megrövidített – szerepkörét (77. k.).

Ezeknek a kánonoknak próbálták érvényt szerezni több vagy kevesebb sikerrel évszázadok során. Hogy ez, vallás-ideológiákon túlmutatva, mennyire így volt, igazolja, hogy Geleji Katona István (1589–1649) református püspöknek⁶ is keményen kellett fellépnie azért, hogy a temetésnél az oly babonás szertartások, mint a halott feletti „gyertyaégetés, vajdugatás, a holtakkal való beszélgetés és komondo-

rázás” megszűnjön.⁷ A gyertya használatára utal a dunántúli pásztorfaragásokon (pl. borotvatokon) található – „a vadász temetése” – motívum, amelyen a koporsóban fekvő vadászt gyertyával kísérő vadállatok (nyulak, rókák, farkas) jelennek meg.⁸ Hesz Ágnes a gyimesi gyászszertartásnál jegyzi: „a szomszédok gyakorlatilag közvetlen a halál beállta után a család segítségére sietnek, és gyakran űk azok, akik az ilyenkor szokásos, a halottak túlvilági élete, illetve odajutása szempontjából fontos rituális cselekedeteket, úgymint a haldokló kezébe égő gyertya fogását, vagy a ház gyertyával történő megkerülését elvégzik.”⁹ Mint látható, a szóba jött szertartási elemnek máig élő hagyománya van.

Aprónyomatványunk közreadásának indoka, mint említettük, a negyedik kérdésre adott válasz mikéntje, illetve annak humoros jellege. Ha figyelmesen olvassuk a szöveget, kitetszik belőle, hogy a papi házasságot, az utódok nemzését és a nappali gyertyagyújtást tiltó 33., illetve 34. kánonpontok egymás mellé kerültek. Mi sem volt kézenfekvőbb a nyomtatvány névtelenségbe burkolózó megszövegezőjének, mint az, hogy arra hivatkozzon az utóbbi tiltás feloldozása érdekében, ami a legnagyobb tehertétel a katolikus papi tisztség viselőinek: az önmegtartóztatás, a cölibátus betartására, avagy a szerző szavajárásával élve: *Piroskától való eltávolodásra.*

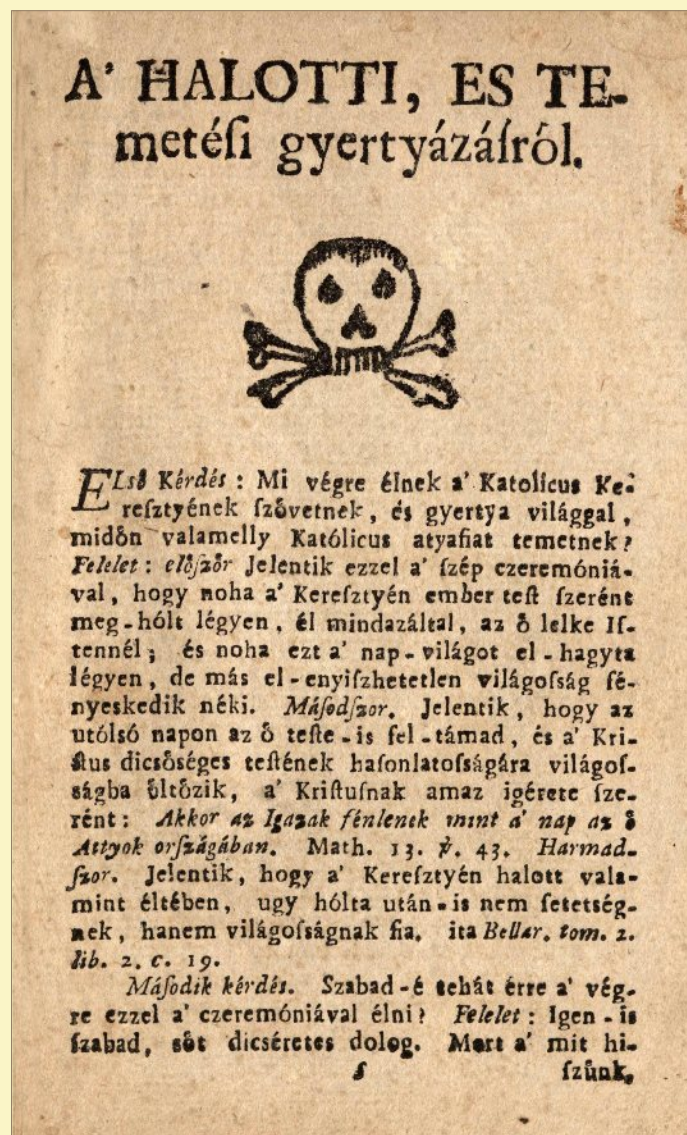
Róth András Lajos

„A’ halotti, és temetési gyertyázásról

Első Kérdés: Mi végre élnek a Katólicus Keresztyének szövétnek és gyertya világgal, midőn valamely Katólicus atyfiat temetnek? *Felelet:* először Jelentik ezzel a’ szép czeremóniával, hogy noha a’ Keresztyén ember test szerént meg-hólt légyen, él mindazáltal, az ő lelke Istennél; és noha ezt a’ nap-világot el-hagyta légyen, de más el-enyisizhetetlen világosság fényeskedik néki. *Másodsor.* Jelentik, hogy az utolsó napon az ő teste-is fel-támad, és a’ Kristus dicsőséges testének hasonlatosságára világosságba öltözik, a’ Kristusnak amaz ígérete szerént: *Akkor az Igazak fénylenek, mint a’ nap az ő Atyjok országában.* Math. 13. v. 43. *Harmadsor.* Jelentik, hogy a’ Keresztyén halott valamint éltében, úgy holta után-is nem setétségnek, hanem vilá-gosságnak fia, *ita Bellar. tom 2. lib 2. c. 19.*

Második kérdés. Szabad-é tehát erre a’ végre ezzel a’ czeremóniával élni? *Felelet:* Igen-is szabad, sőt dicséretes dolog. Mert a’ mit hiszünk, és tartunk az Úrban el-nyugodott keresztyén Atyánkfiáról, nem látom, miért nem volna szabad azt külső jelekkel, és czeremóniákkal-is példánunk, és mintegy láthatóul szem eleibe adnunk. A’ testi halálnak keserves voltát szabad gyászszal jelentenünk: miért nem a’ léleknek az el-nyugovás után való állapattját égő gyertyával?

Harmadik kérdés. Mikor kezdődött a’ Keresztyénségben ez a’ halotti czeremónia? *Felelet:* Bizonytalan, az bizonyos, hogy mihelt a’ Pogányságnak hatalmaskodása, és a’ Keresztyének ellen való dühösködése szűnni, és ellenben a’ Keresztyén Hit szabadoson virágozni kezdett, ottan

mingyárt ez a' szép czeremónia-is a' Keresztyénségben nyilván gyakoroltatott. A' mint azon időbeli Szent Atyáknak, úgymint *Nissenus Szent Gergelynek, Nanzianzi Szent Gergelynek, Aranyaszájú Szent Jánosnak, Szent Jeronimusnak*, kik Kristus születése után negyedik száz esztendőben éltek, írásiból nyilván, és tagadhatatlanul ki-tetszik, *Jeronimus* Szent Paula életében írja, hogy ezen Aszszonynak hideg tetemét sok Papok, és Barátok égő viasz-gyertyával kísérték a' Sírba. Hasonlót ír *Nissenus Szent Gergely Makrina* nevű Aszszonyságnak temetéséről. *Epist. ad Olympiam de obit. Soror.* Arany-szájú Szent János pedig erről, mint szokott dologról szól, és okát-is jelenti, *Hom. 4. in epist. ad hebra. in locum: Et liberavit eos, qui timore mortis. c. 2. v. 15* Szokásban volt tehát már akkor ez a' czeremónia.

Negyedik kérdés. Hát nem tiltotta-e meg ezt a' czeremóniát a' háromszáz ötödik esztendőben Spanyor Országban, Eliberis nevű Városban tartatott Particulare Concilium, midőn azt végeze: *Cereos placuit per diem in cimiterio non accendi; inquietandi enim Sanctorum Spiritus non sunt.* Canon. 34. az az: tetszet, hogy nappal a' temető helyben viasz-gyertyák ne-gyújtassanak; mert az Úrban kimúlt lelkeket nem kell azzal meg-háborítani? A' Felelet

előtt vedd eszedbe, hogy a' Pogányok a' Temető helyben, sőt a' Sírban-is eledelt rakni, és gyertyát, s' lámpást gyújtani szoktak vala, azt alítván, hogy a' hóltaknak szükséges volna az eledel az éhségnek, és a' világolás a' setettségnek el-üzésére. A' mint ezt fel-találad könnyen a' Pogányok írásiban. Tilalmazza tehát az Eliberiai Egyházi Gyülekezet, hogy ilyen babonát vélekedésből a' Keresztyének gyertyát ne gyújtsanak nappal a' temetőben. Mert az ilyen babonás szertartás nem tetszik a' Kristusban el-nyugodott lelkeknek, mint világosság fiainak; nem tiltya pedig azont átallyában, *ita Bellar. Loc. citt.* Azomban azokban a' veszedelmes időkben, mellyekben a' hívek a' Pogányokkal szükségesképpen együtt éltek, és társalkodtak, némelly dolgokat a' lelki Pásztorok meg-tiltottak a' Híveknek, nem azért, hogy azok magokban dísztelenek, babonások, és vétkesek vólnának, hanem hogy a' Hívek leg-kissebb dologban is a' Pogányokkal ne közösködnének, és ne láttatnának az ő babonás szer-tartásokat valamiben jóvá hagyni, vagy követni; és így annál inkább irtóznának, és meszszeb el-távoznának a' bálványozástól. Melly okok idővel meg-szűnván, a' tilalom-is meg szűnt. Így az Apostolok-is Act. 15. abban az időben terhes okokból meg-tiltották a' fojtott állattal, és a' vérrel való élést, de meg-szűnván a' tilalomnak okai, most már azokat minden bűnhődés nélkül meg-eszszük. Eképpen tehát ha bátor abban az időben az elő-hozott okokból tilalmaztathatott volna-is a' temetőben való világolás, az mindazáltal, tsak hamar meg-szűnván a' tilalomnak okai, a' tilalom alól fel-szabadult. Ki nem tudgya, hogy a' lelki Pásztoroknak az időhöz lehet alkalmaztatni a' külső czeremóniákra, és rendtartásokra néző végezéseket!

Adgyuk hozzá: hogy ezen Eliberiai Gyülekezet harmincz harmadik végezésében általlyában tiltya a' Püspököknek, Papoknak, Diákonusoknak és sub-Diákonusoknak a' párosodást, és a' fiak nemzését; és a' ki ez ellen cselekednék *ab honore*, úgy mond, *Clericatus exterminatur*, az Egyházi hivatalból vettessék-ki. Ha ki tehát ennek a' Gyülekezetnek végezését egyben bé vészti, és azzal a' halotti, vagy temetési gyertyázást marczongni meri, a' másokban-is vegye-bé, és ha igaz Egyházi embernek tartya magát, búcsút végyen Piroskátul."

1. Elvira = Illiberis, vagy Eliberis (Granada, Spanyolország)
2. 19 püspök, 24/26 pap, diakónusok és világiak részvételével tartották.
3. A zsinat pontos dátumának meghatározásában a különböző szerzők véleménye eltér egymástól. Aprónyomatványunk 305-re teszi.
4. Mind az összes 81 kánonpont angol nyelvű internetes elérhetősége: http://faculty.cua.edu/pennington/Canon_Law/ElviraCanons.htm (2010-01-25)
5. „A templomban nincs helye képeknek, mivel nem lehet falra festeni, amit imádunk.” Erre hivatkoztak többfelé az ikonoklasztázia (képrombolás), illetve a leegyszerűsített, képeket nélkülöző protestáns templomigazolására.
6. (Gelej, 1589 – Gyulafehérvár, 1649. dec. 12.) Az 1645-ös szatmárnémeti nemzeti zsinat megbízásából készítette el a róla nevezett, Erdélyben is érvényre juttatott Geleji-kánonokat, a református egyház első törvénykönyvét.
7. Pokoly József: *Az Erdélyi Református Egyház története*. II. köt. Bp., 1904. 177
8. Erdélyi Erzsébet: *Szarvasnyomon hét határon át*. In: Radnóti Katalin (szerk.): *A projektpedagógia mint az integrált nevelés egy lehetséges eszköze*. Bp., 2008. 170, 181.
9. Hesz Ágnes: *Halotti rítusok és társadalom Gyimesben*. In: <http://www.nmt.hu/doktor/hesza.html> 2010-01-20

Adatok az oroszhegyi templom és egy XVII. századi kép történetéhez

A falu és temploma(i)

Aki Székelyudvarhelyről északra, a várostól mindössze 13 km-re fekvő Oroszhegyre utazik, évszakoktól függetlenül pazar látványban részesül. A kadicfalvi eltérő után, a Nagy-Küküllőbe ömlő Bosnyák-patakkal majdnem párhuzamosan, kanyaros dombvonulaton vezet felfelé az út a falusi turizmus mintapéldájaként is számon tartott Tibódba, ahonnan egy kis lejtőn ereszkedhetünk a dombhajlatok alá települt Szentkirályra, hogy aztán a Hosszú mezőn felkapaszkodva, fokozatosan feltárulkozzon előttünk a községközpont, Oroszhegy. Először a templomot pillantjuk meg, amint kiemelkedik a sok apró ház közül, aztán, ahogy közeledünk, a szemünkbe tűnik a neoklasszicista, elegáns kivitelezésű régi községháza és a most renoválás alatt lévő óvoda, majd a szintén felújított Polgármesteri Hivatal és a többi közhasznú épület.

A falu első temploma az 1334. évi pápai tizedszedéskor már biztosan létezett. Ez a templom egyesek szerint a diafalvi falurészen állott 1670-ig, de ezt akkor a nedvesség miatt nem lehetett tovább fenntartani. 1670-ben a mai faluközpontban, a fontosabb utcák találkozásánál egy kisebb dombra épül fel az új istenháza. Alig több mint négy évtizeddel később, 1711-ből már konkrét adataink vannak a templomról: Nagyboldogasszony tiszteletére van emelve, két oltára van, az egyház egyik földje pedig a „Diafalvi határba Haydo Péter háza alatt” van. Az 1721-ben tartott canonica visitatio alkalmával feljegyez-

ték, hogy az oroszhegyi templomot Hal mágyi Sámuel licenciátus szolgálja, a templom kis helyen fekszik (kicsi), zsinde llyel van fedve, előtte fa torony áll, amelyben két harang van².

Az 1760-as egyházlátogatási jegyzőkönyv nagyon részletesen leírja a közel egy évszázados épület állapotát, és az egyház ügyeibe is bepillantást nyerünk. Kiderül, hogy a templom a falu közepén áll, régi és romos állapotot mutat. Annymira szűk és csekély, hogy a hívek harmada kénytelen a falakon kívül hallgatni a misét. Nagyon fontos számunkra az a feljegyzés is, amely a „hegyi” [a Lázhegy nevű platóról van szó, a falutól északra] kőkápolnára vonatkozik. Ezt a kápolnát Jézus mennybemenetelének tiszteletére építették³. (Meg kell jegyeznünk, hogy a kápolna közelében van az „Urusus kút”, ahol a hagyomány szerint csodás gyógyulások történtek. Valószínű, hogy ezek a gyógyulások, csodás jelenségek hívták életre ezt az „erdei” kápolnát, ahová minden év áldozócsütörtökén az oroszhegyiek és a környék népessége elzarándokolt. Az erdei kápolnához való búcsújárást azonban az egyházi hatóság a XVIII. század végén betiltja a mind gyakrabban előforduló erőszakos cselekmények, verekedések miatt, sőt a kápolnát is leromboltatják).

1766–1770 között a szűk és romos templom helyébe újat emelnek az oroszhegyiek Tamási György olvasókanonok hathatós közbenjárásával és anyagi segítségével. Az új templomról először az 1770-es (helyesebben 1771. jan. 31-i) vizitáció során felvett jegyzőkönyvből értesülünk. Fontos megjegyezni, hogy ekkor épül először torony a templomtesthez⁴. A hajóhoz a déli oldalon egy portikusz csatlakozott, a szentély félköríves kialakítású volt és az északi részéhez építették hozzá a hajó falába nyúló sekrestyét. Nagyon szépen látszik az 1769–1773 között Erdélyről készített I. katonai felmérésen a diafalvi falurész az út jobb oldalán lévő szabályos elrendezésű telkekkel, és a központi rész a cinteremfállal körülvetett templommal és az azt övező halmazos, zegzugos utcákkal. A XIX. század húszas éveiben a templomhoz három felszentelt harang tartozott: a legnagyobbat – egy négy mázsás harangot – Tamási György olvasókanonok 1772-ben öntette Budán. Volt

*Az oroszhegyi templom az 1930-as években
Kováts István felvétele*

Szent Katalin misztikus eljegyzése

még egy kétmázsás, feliratos (leszerelt?) harang és egy 1709-ben öntött 90 fontos is. Ugyancsak Tamási György építteti saját költségén a parókiát is 1777-ben⁵.

A templom mai alakját az 1937–1940 közötti nagyszabású átalakítás nyomán nyerte el. Ekkor a szép barokk(os) tornyot meghagyva, de hagymasisakját (amely még a múlt század ‘30-as éveiben készült fényképfelvételen jól látszik) gúla alakúra cserélve, az óraíves kialakítást elbontották. A hajót megnagyobbították, a szentélyt és a sekrestyét újraépítették. A XVIII. századi templom északi hajófalát meghagyták, de elbontották a déli falat a portikusszal együtt, valamint a félköríves záródású szentélyt és az ahhoz csatlakozó sekrestyének a hajóhoz simuló részét. A hajót déli irányban kiszélesítették az egykori portikusz külső faláig, az egykori szentély tengelyében pedig egy-egy kápolnát emeltek, az északi oldalon a régi sekrestye falainak felhasználásával. Így ma az oroszhegyi templom főhomlokzatát a vastos, rézsús támpillérekkel erősített négyszöghasáb alakú torony uralja, amelynek déli oldalához ragasztottak egy, az orgonakarzatba csigavonalasan felvezető lépcsőt magába foglaló, félkör alaprajzú, bádoggal fedett építményt. A főbejárat a torony alatt nyílik, de ahhoz, hogy a templombelső szemügyre vehessük, még át kell haladnunk az orgonakarzat alatt. A tágas hajóba az északi és déli oldalon három magas, félköríves ablak enged be a fényt. Hasonlóan jó megvilágításról beszélhetünk a Lourdes-i Szűz Mária és Jézus Szíve oltárokkal ékesített mellékkápolnák esetében is. A „Mennybe felvett királyné, könyörögj érettünk!” feliratú diadalívhez kapcsolódik a sokszög öt oldalával záródó szentély a főoltárképpel, amely Mária mennybemenetelét ábrázolja. Érdekes módon a képhez nem tartozik oltárfelépítmény és hátfal sem, mindössze

vaskapcsokkal rögzítve lóg a szentélyfalon. A régi oltárkép, amelyen szintén Mária mennybevitelét ábrázolták, ma a plébánia épületében található, a hittan teremben. Észak-itáliai hatásra fogant, valószínűleg a XVIII. században készült. Máriát felhőkön ülve, kék köpenyben, kitárt karokkal, négy angyal(fej) társaságában láthatjuk. A kép felirata: „ASSUMTIONEM MARIAE.”

A templomot 1995-ben, Sebestyén Domokos plébános működése idején festették újra, meghagyva a főboltozat 1957-ben elkészült három festményét: az orgonakarzat fölött lévő *Angyali üdvözetet*, a hajó fölött lévő íves keretbe foglalt *Pásztorok imáadását* és a diadalív előtt lévő *Szent Családot*. A hajófalakra 1974-ben kerültek festett képek Csiki Józsefnek köszönhetően. Az északi oldalon Péter László egykori oroszhegyi plébános védőszentjét – Szent László királyt – festette meg, kiragadván a lovagszent legendájából azt a jelenetet, amint szomjazó seregének vizet fakaszt a sziklából. A szemközti oldalon Szent István király legendájának azt az epizódját látjuk, amint koronáját felajánlja a Magyarok Nagyasszonyának. Ennek a falképnek a direkt előképe Benczúr Gyula oltárképe a budapesti Szent István-bazilikában.

Az oroszhegyi templom **berendezési tárgyaira** vonatkozóan a legkimerítőbb adatokkal legkorábban az 1824-es vizitációs jegyzőkönyvben találkozunk. Eszerint ekkor a templom falait a „via crucis”, azaz a kereszt útja (stáció)képei díszítették. A leírások alapján azt feltételezzük, hogy a „nagy oltár” a barokkra jellemző oszlopos architektúrára kialakítást követte. A fent említett forrás világosan említi, hogy a „nagy oltáron” négy oszlop között két szobor van: a Szent Józsefé és a Szent Jánosé. A tabernákulum ajtóit két kerub alakjával vannak díszítve, a falon pedig Szent Joachim és Anna képe függ. A továbbiakban azt olvashatjuk, hogy a templomnak három felszentelt oltára van: a főoltár titulusa a Mennybe fölvevett Mária, a jobb oldalon a Szent György tiszteletére szentelt, míg a bal oldalon a Szent Kereszt (mellék)oltár található⁶. Ezek az oltárok sajnos a XX. század eleji templom-átalakításkor lebontódtak és ma már nincsenek meg. Egy 1940. aug. 15-én, Oroszhegyen keltezett jegyzőkönyv szerint a „régii templom lebontott oltárainak anyaga elraktározva az új templom kórusában” van. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy 1941 márciusában az oroszhegyi egyházközség vezetői árajánlatot kérnek az Oberbauer nevű budapesti templom-

berendező és zászólókészítő vállalatától az új templom használati tárgyainak ügyében. Így szó esik többek között az „oltártervrajzról”, a „meglévő oltárképről”, illetve arról, hogy „az oltárkép az oltárfelépítménybe legyen-e beépítve vagy pedig teljesen különállóan lógjon a szentély falán”. Ebből arra következtethetünk, hogy a már Orbán Balázs által is említett (második) főoltárképet igyekeztek a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva elhelyezni. 1942. okt. 30-án az oltár, áldoztatórács és szószék tervrajzainak kivitelezését az Egyházmegyei Egyházművészeti Bizottság – fenntartásokkal ugyan, de – engedélyezi⁷. A (második) főoltárkép végül felépítmény nélkül került a szentély falára. Mária mennybemenetelét ábrázolja: angyalok viszik fel az égbe Máriát, miközben a sír körül összegyűlt apostolok csodálkozva néznek utána, és halotti leplet tartják kezükben, amelyben a Mária üres sírjában talált rózsák vannak. A kép felső regiszterében láthatjuk a Máriát váró Szentháromságot.

Az oroszhegyi templom legkvalitásosabb darabja egy XVII. századi, Szent Katalin misztikus eljegyzése témájú olajkép, amely a szentély északi részén, a papi szék fölött található. Ez a kép Temesvárról került Oroszhegyre 1962-ben Vass Sz. Áronnak és feleségének, Erzsébetnek köszönhetően, akik rövidesen szülőfalujuk templomának adományozták. Egy aranyozott keretben lévő XVII. századi, olajjal vászonra festett, ellipszoid alakú kompozícióról van szó, amely Szent Katalin misztikus eljegyzésének jelenetét ábrázolja. A gyermek Jézus, aki Mária ölében ül, Katalin bal gyűrűsujjára húzza a gyűrűt, közben pedig tekintetét édesanyja felé fordítja. Egy összetett kompozíciót láthatunk, a három alak megfogalmazása na-

gyon jól sikerült: Szent Katalin kék színű, dús redőzetű felsőruhát visel, haja kontyba van tűzve, jobb kezét szívére teszi. Márián vörös, ugyancsak bő redőjű ruhát láthatunk, bal kezével az ölében ülő gyermekét tartja. Jól érvényesül a festményen a fény-árnyék hatás, jellemző a mozdulatok finomsága és érezhető a szereplők közötti bensőséges viszony. A kép háttérében hegyek és épületek rajzai vehetők ki, a jobb oldalon pedig dús lombosított fákat figyelhetünk meg. Szent Katalin és a gyermek Jézus gyűrűváltásának számtalan ábrázolása született. Említhetjük id. Lucas Cranach (1472–1553) képét, amelyen a jelenetnek több szemtanúja van. Folytathatjuk a sort Fra Bartolomeo (1472–1517) olasz reneszánsz festővel, de Annibale Carracci-val (1560–1609) is. A legközelebbi analógia azonban Ciro Ferri (1634–1689) nevéhez köthető. 2005-ben a gyulafehérvári Egyházművészeti Bizottság leltárba vette az oroszhegyi templomban lévő műtárgyakat. A bizottság szakemberei a Szent Katalin misztikus eljegyzése tematikájú képet a bécsi Kunsthistorisches Museum képtárában lévő, 1686-ban készült Ciro Ferri mű másolataként azonosították, de annak a lehetőségét sem zárták ki, miszerint egy XVII. század végi replika volna.

Kovács Árpád

1. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GYÉL) Canonica visitatio. 1711: 1. doboz, 1. kötet, 25.
2. Uo. Canonica visitatio. 1721: 1. d., 1. k., 216.
3. Uo. Canonica visitatio. 1760: 4. d., 8. k., 28.
4. Uo. Canonica visitatio. 1770: 3. d., 6. k., 318.
5. Uo. Canonica visitatio. 1824: 33. d., kötés nélkül.
6. Uo.
7. GYÉL Székelyudvarhelyi Kerületének Gyűjtőlevéltára. Plébániai iratok 679/b. Oroszhegy. Hivatalos iratok: 1941–1946.

*Az adományozó házaspár
Vass Sz. Áron és felesége, Erzsébet*

Középkori kard Lövéte határából

Székelyföldről számos középkori kardlelet ismeretes. A Kovászna megyei kardleleteket legutóbb Bordi Zsigmond Lóránd vette számba.¹ Hasonló kardleletek Hargita megye területéről is ismertek. A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban egy kétkezes kardot (pallost) őriznek, amelyet a XV. századra kelteznek, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum tulajdonában pedig egy XIV. századra keltezett kard van, amelyet a Rika erdőben találtak.²

Nemrég a Hargita megyei Lövéte földje egy további karddal gyarapította a székelyföldi kardleletek számát. A kardot Demeter Vencel lövétei lakos találta meg 2009 októberében a község határához tartozó Vargyas völgyében, a Ponknak nevezet határ részen fekvő kaszálóján. A lelőhelyről, amely mintegy 660–700 m tengerszint feletti magasságon fekszik, azt kell tudni, hogy Lövéte külterületének részét képezi. Környékét régen, leszámítva a Vargyas-patak árterét, összefüggő, lombos erdők borították, elsősorban kocsányos tölgy, amelyek ma foltokban találhatók a környéken. Az évszázadokon át tartó erdőirtás következtében már a XVI–XVII. században összefüggő füves területek, kaszálók alakultak itt ki (a lövéteiek tanyái, az ún. *szállások*), amelyeknek természetes módon fejlődő növényzete főleg takarmányként hasznosult és hasznosul ma is.

Demeter Vencel egy árok ásása közben talált a kardra a kaszálón lévő hétvégi házától mintegy 10 méterre észak irányban,

csupán

„egy ásonyomnyi” mélységre a földben. A görbült pengéjű kard a napvilágra kerülésekor jól látható sérüléseket szenvedett, ugyanis két helyen is megtört. A vastag korróziós réteg borította a kardot a megtalálóját átadta e sorok írójának, aki azt beszállította Székelyudvarhelyre. A megtaláló egyéb mellékletéről nem tudott felvilágosítást adni, a rossz idő beállta pedig 2010 tavaszára halasztotta a terepre való kiszállást.

A kardot a szakemberek először 2009 novemberében szemrevételezték a Hargita Megyei Hagyományör-

zési Forrásközpont által szervezett Magyar Tudomány Napja keretében zajló régészeti tudományos tanácskozás alkalmával. Benkő Elek régész, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársa mértéket is vett róla.

A kard, amelynek a keresztvasa és a markolatgombja is hiányzik, ezután a székelykeresztúri Molnár István Múzeumba került, ahol Domokos Levente konzervátor megtisztította és restaurálta, pontosabban konzerválta. A tisztítást szemcse-szóróval, marokcsiszolóval és fogászati véssővel végezte. Tisztítás után a kardot 30–35 Celsius-fokra melegefelületét egyes oldattal.

Száradás után a kard felületét gyökérkefével átdörzsölte, ezt követően ismét 30–35 fokra melegítve, további két védőréteget vitt fel rá (szilikonolajat és szilikonzsírt), majd savmentes papírba csomagolta és visszajuttatta Székelyudvarhelyre.

A kard kiegyenesítésére azért nem tett kísérletet, mivel ez kivitelezhetetlen volt anyagi szerkezetének roncsolása nélkül. Tehát olyan károsodást szenvedett volna, ami a későbbiekben megnehezítette, esetleg lehetetlenné tette volna a készítés technikájának rekonstrukcióját, illetve a kormeghatározást.

A kard jó állapotban maradt fenn, csak a hegyéből hiányzik néhány milliméteres darab, és élén jelentkezik helyenként csorbulás. A fegyver teljes

hossza 119 cm, ebből a hegye felé fokozatosan keskenyedő kétélű penge 100 centimétert tesz ki, míg a markolat 19 cm, tömege 0,882 kg [!]. A markolat tövével a penge szélessége 5,8 cm, a felső törésnél 5 cm, míg az alsó törésnél 4,5 cm. A 0,4 cm vastag pengén mintegy 60 cm hosszúságban egy 1,2 cm széles, a kard hegye felé eltűnő árkolás („vércsatorna”) fut végig. A kard markolatának szélessége a vállnál 3,2 cm, ahonnan a vége felé fokozatosan elkeskenyedik, míg el nem éri a 0,5 cm szélességet.

Mivel a kezet védő keresztvas és a ki- egyensúlyozás- ra szolgáló markolat a t - g o m b , vagy- is a legfontosabb kormeghatározó elemek hiányoznak, így a kétkezes [?], sújtásra és vágásra egyaránt alkalmas kardot nehéz keltezni. Az analógiák, párhuzamok felkutatása folyamatban van. A kard pengéjének kialakítása, az árkolás hossza, másfél vagy kétkezes markolata arra enged következtetni, hogy a XV. századból származik, talán a század elejéről. A végső szót azonban ebben a kérdésben csak az alaposabb készítéstechnikai vizsgálatok nyomán, a párhuzamok szélesebb ismeretében lehet majd kimondani.

Mihály János

1. Bordi Zsigmond Lóránd: *Középkori kardok a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében*. In: Acta Siculica, 2008. 241–265.

2. Nagy István: *Restaurált és tisztított fegyverek. Kiállítás-katalógus*. Csíkszereda, 2007.

„Múzeumi munkám az első perctől a régikönyv-gyűjteményhez kapcsolódik...”

Forró Albert beszélgetése Muckenhaupt Erzsébet művelődéstörténéssel

– Amikor másfél évtizeddel ezelőtt egy közös ismerősünk bemutatott, már tudtam, hogy a Muckenhaupt név „tájidegen” Csíkban. Honnan, milyen családból származik?

– Partiumból, a Bihar megyei szórványból kerültem Csíkba. A nevem is elárulja a sváb eredetet, én gyakran szoktam mondani magamról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia gyermeke vagyok. A Muckenhauptok Palotáról származnak, ez Biharban az egyetlen sváb település, később, a XIX. század elején alakult. Sváb felmenőim Johann Maria Philipp Frimont (1759–1831) osztrák lovassági tábornok telepesei. A nagyváradi püspöki levéltár anyakönyvei szerint atyai felmenőim Németországból, Ausspachból jöttek, több rokonom települt le Erdélyben, egyikük éppen Elisabeth Muckenhaupt, azonos nevű ősöm.

Apai nagyanyám Jancsó Gizella volt, aki Esztergomból az utolsó szabadon átjáró vonattal jött Erdélybe 1918 után, hogy férjhez menjen nagyapámhoz. Származását tekintve részben székelyföldi volt, hiszen Jancsó dédapám, a nyujtódi szücsmester Kézdivásárhelyről telepedett ki Esztergomba. Felesége a felvidéki dédnagyanyám, Bucsányi Mária volt. Az édes-

anyám, Mladoneczki Anna apai részről lengyel származású volt, családja Galíciából érkezett magyar földre, iparosok voltak. Az anyai nagyanyám, Halász Erzsébet Bihar megyei, gyantai református magyar. Iparos család volt a miénk. Mladoneczki Ferenc nagyapám volt a falu, Szombatság kovácsa. Apámnak Papmezőn malma volt. Én és Gizella Anna nevű gyógyszerész nővérem vagyunk a család első értelmiségi nemzedéke. Nos, ez vagyok én, családom színes történetével, sváb névvel magyar nemzetiségű és római katolikus.

– Kinek, illetve milyen élmények hatására lépett a történelmi pályára? Hol végezte tanulmányait?

– Teljesen román környezetben nőttem fel, iskoláimat is beleértve. Én ugyan Szombatságon születtem, de Papmezőn éltünk. Nem volt sem papunk, sem tanítónk, így elemi szinten írni-olvasni magyarul Jancsó nagymamámtól tanultam, a bibliáról az első ismereteket pedig a másik nagymamámnak, a kiváló mesélő Halász Erzsébetnek köszönhetem. Édesapám révén szerettem meg a történelmet. Gyerekkoromban kedvenc játszóhelyünk a Telegdy család egykori birtoka, a papmezői vár volt. Az erősség 1558-ban tűnik fel, mint Telegdy Mihály tulajdona. Mindig vonzottak a letűnt kultúrák. Voltaképpen régész szerettem volna lenni, a középiskolában inkább a régészeti könyveket – pl. Tutánhamon sírjának felfedezéséről, a mezopotámiai, trójai és krétoi kutatásokról, ásatásokról – olvastam szívesen.

Vaskószikláson (Ștei) érettségiztem, majd a jászvásári Al. I. Cuza Tudományegyetemen folytattam tanulmányaimat, a történelem szakon szereztem tanári diplomát. 1976. augusztus 1-jétől Csíkszeredában élek, a helyi múzeum munkatársa, muzeológusa vagyok. El kell mondanom, hogy már az egyetemen a művelődéstörténet felé fordultam, már diákként tudtam, hogy olyan intézménybe szeretnék dolgozni, ahol kutatómunka folyik. Országos kihelyezésen választottam, és természetesen szülőhelyemhez közel szerettem volna kerülni. Lehetne úgy is fogalmazni, hogy a véletlennek köszönhetem, hogy Csíkba kerültem, bár ma már tudom, hogy nincsenek véletlenek...

– 1976 augusztusában került a csíkszeredai múzeumba. Milyennek találta akkor a város szellemi életét, a múzeumban folyó tudományos munkát?

– Csíkszeredában egy teljesen más világ tárult fel előttem, mint amelyet addig megismertem Bihar megye déli részén, vagy mint általában a szórványban. Már többször elmondtam, hogy Csík akkor olyannak tűnt, mint egy kis Magyarország, mivel iskolában, templomban, munkahelyen, hivatalokban magyarul beszélhettek az emberek. A romániai decemberi fordulat előtt, 1986-ig a múzeumban nem volt egyetlen román munkatársunk sem. Jómagam, a szórványból hozott lelkivilágom hatására, sokáig abban a tévhitben éltem, hogy itt, Csíkban, a magyarok között semmi rossz nem történhet velem, de ez egy másik történet...

Muckenhaupt Erzsébet

Született Szombatságon, 1952. október 28-án.

Történész, művelődéstörténész.

1976-tól a Csíki Székely Múzeum munkatársa.

Kutatási terület: ferences könyvtár, nyomda és könyvkötő műhely története.

Több önálló kötet és tudományos tanulmány szerzője (a publikációs listát lásd a Csíki Székely Múzeum honlapján – www.csszm.ro).

Díjai közül: Szinyei József-díj (Magyar állami elismerés, 2002. augusztus 20-án, Budapest), Monoki István-díj (EMKE, 2002, Kolozsvár), Pro Urbe-díj (Csíkszereda Város Polgármesteri Hivatala, 2003), Gr. Mikó Imre emléklap (EME, 2008, Kolozsvár), Gr. Mikó Imre emlékérem (EME, 2009, Kolozsvár).

A városban gazdag szellemi élet folyt: könyvbemutatók, kiállítás-megnyitók, színházi előadások sokasága váltakozott. Mindig telt ház volt. Valahogy úgy éreztük, hogy ezek a rendezvények az összefogás jelképei is. Az is igaz, hogy az életkörülmények, a társadalmi viszonyok és a rendszer nyomásának hatására az összetartás is nagyobb volt, mint ma.

A múzeum feladatai ugyanazok voltak, vagyis röviden gyűjtés, konzerválás, restaurálás, tudományos kutatás, kiállítások rendezése, gyűjtemények feldolgozása, népszerűsítése. Munkánkra, főleg a kutatási tevékenységre, témákra, projektekre mindenképpen rányomta a bélyegét a rendszer politikai szemlélete, ideológiája. Például nem volt hozzáférhető a külföldi szakirodalom, olykor bizonyos levéltári források és könyvállományok kutatását is korlátozták. Minden rendezvény és kutatási téma tervezetét jóvá kellett hagyatni a helyi pártbizottsággal, valamint a bukaresti Múzeumi Főigazgatósággal.

– *Munkássága szinte az első perctől a múzeum régikönyv-gyűjteményéhez kapcsolódik. Milyen fontosabb momentumai voltak/vannak munkásságának?*

– Valóban így van, a múzeumi munkám az első perctől a régikönyv-gyűjteményhez kapcsolódik. Feladatkörmhöz tartozik a gyűjteményünkben található csíksomlyói ferences könyvtár régi állományának a feldolgozása. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas években feladatkörmhöz tartozott még az is, hogy átnézzem a katolikus, protestáns és ortodox parókiák régi könyveit, sokat jártam terepre, megismertem a vidék múltját, szépségét, sajátosságait.

Munkásságom következő nagy momentuma 1980-ban kezdődött, a csíksomlyói könyvleletek történetével. Akkor találták meg a templomban a Nagyboldogasszony védelmébe helyezett XV–XIX. századi kódexeket, nyomtatványokat, kéziratokat és Kájoni János tudós atya arcképét is.

A következő jelentős lépés 1985 volt, amikor P. Márk Józseffel és János Pál nyugalmazott múzeumigazgatóval a ferences kolostor refektóriumára falából csaknem 123 könyvet bontottunk

ki és mentettünk meg a pusztulástól, ezek: ösnyomtatványok, Kájoni-kéziratok, köztük a nemzetközileg *Kájoni Kódex* címen ismert nagy zenei antológia, XVI-XVII. századi nyomtatványok. Ezek feltárási körülményeiről, restaurálásáról és művelődéstörténeti jelentőségéről az 1999-ben megjelent kötetünkben részletesen beszámoltunk.

Több régikönyv-kiállítást rendeztem, így pl.: *Az elmúlt korok könyvkötései. Restaurált régi könyvek* (ezen az 1985-ös restaurált könyvlelet köteteit állítottuk ki), *Bibliák a Székelyföldön. Erdély régi tipográfiái* (az utóbbi kettőt a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárával együtt), *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely*, amellyel a 325 éves ferences nyomdáról emlékeztünk meg.

A romániai decemberi fordulat után a munkámban sokat segített az a tény, hogy külföldre mehettem, megismerhettem az ottani szakemberek kutatási módszereit. Egyúttal az érdeklődésem a kötés-kutatás felé is összpontosult. A kötés-kutatás határterület, egyaránt tartozik az iparművészet-, művészet- és könyvtörténet hatáskörébe, a könyv származásának egyik jele. Egy régi könyv leírásánál nélkülözhetetlen a muzeális értékű kötések leírása, meghatározása. Ez most már nemzetközi követelmény. A magyarországi és erdélyi kötéstörténettel még adós a kutatás, általában sok a fehér folt. Ezért még 1990 előtt elkezdtem a múzeum gyűjteményében található történeti kötések leírását, műhelyek szerinti meghatározását, majd 1995-től kezdődően e téren egy másik kutatási munkába is bekapcsolódtam. Elvégeztem a gyulafehérvári Batthyaneumban, az ország legnagyobb könyvmúzeumában az ösnyomtatványok kötésének tanulmányozását. Egyúttal ugyanitt elkészítettem e gótikus és reneszánsz stílusú, különböző híres európai műhelyekből származó könyvkötések tábláinak ceruzalevonatát (ez a kötések nemzetközileg elismert kutatási módszere). Továbbá a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban, a régió parókiáinak gyűjteményében vagy külföldön, az OSzK-ban, a MTAK-ban, a budai Magyar Ferences Könyvtárban és Levéltárban kerestem és találtam analógiákat a csíksomlyói ferencesek könyv-

kötő műhelyében készített mives kötésekhez.

– *Felelősségteljes, áldozatos munkát igénylő, de ugyanakkor szép feladat is egy ilyen nagy értékű könyvtár felügyelete. Mégis mivel magyarázza a téma iránti mérsékelt kutatói érdeklődést?*

– Nem mondhatom azt, hogy a régi könyvek iránt mérsékelt a kutatói érdeklődés, hiszen a hazai régi könyvállománnyal rendelkező múzeumokban és könyvtárakban kiváló szakemberek dolgoznak. Inkább úgy fogalmaznék, hogy kevesen tartanak ki a szakma mellett, hiszen általában e területen csak többéves kitartó, aszkétikus munka után mutathatók fel jelentősebb eredmények.

– *Milyen szellemi értéket képvisel a csíksomlyói ferences könyvtár a csíki, valamint az erdélyi művelődéstörténetben?*

– A kolostor könyvtára, amelynek története a XV. századra megy vissza, Erdély egyik legértékesebb és leggazdagabb középkori egyházi gyűjteménye. A könyvtár nem állományának nagysága vagy korai alapítása révén érdemel figyelmet, hiszen kötetszámaival elmarad nevesebb erdélyi könyvtáraink mögött. Különleges művelődéstörténeti értéke abból adódik, hogy míg a legtöbb középkori alapítású könyvtárunk régi állománya az évszázadok során erősen megcsappant, szétesett vagy megsemmisült, a csíksomlyói könyvtár a saját régi állományán kívül több megszünt magyarországi és erdélyi rendház (domonkos, ferences, karthauzi, pálos) középkori eredetű köteteit is megszerezte, megőrizte. A könyvtár anyagának segítségével tehát a korábbi idők erdélyi könyvkultúrájába is be lehet tekinteni. Ugyanakkor ez az egyetlen középkori erdélyi katolikus egyházi könyvtár, amely túlélte a reformáció korát. Értékét növeli az a tény is, hogy ez az ősi könyvesház – a XVII. században létesített mikházival és szárhegyivel együtt – a protestáns fejedelemség idején valóságos menedékhelye lett mind az erdélyi, mind pedig a moldvai csángók könyvörökségének. Az a tény pedig, hogy a somlyói könyvtárba több székelyföldi

A helyismeret szolgálatában

Udvarhely megyei szövetkezetek a XX. század első felében

világi és egyházi személy könyvgyűjteménye is beleolvadt, a székelyföldi értelmiség XVI–XVIII. századi műveltségi szintjének az érzékeltetésére is módot nyújt a történetkutatásnak. Nem hagyhatjuk ki, hogy a Csíki Székely Múzeum ferences állományában őrizzük Erdély negyedik, az ország ötödik legnagyobb ősnymtatványgyűjteményét, vagyis 119 olyan könyvet és nyomtatványtörredéket, amelyet 1501. január 1-je előtt nyomtattak. Több ősnymtatványunk van, mint például a bukaresti Akadémiai Könyvtárnak vagy a külföldön esetleg jobban ismert marosvásárhelyi Teleki Tékának.

– *A kitartó, aszkétikus munka meghozta a maga gyümölcsét, a jól megérdemelt szakmai elismerést is.*

– Az évek folyamán több szakmai elismerésben részesültem: Szinnyei József-díj (Magyar állami elismerés, 2002. augusztus 20-án, Budapest), Monoki István-díj (EMKE, 2002, Kolozsvár), Pro Urbe-díj (Csíkszereda Város Polgármesteri Hivatala, 2003), Gr. Mikó Imre emléklap (EME, 2008, Kolozsvár), Gr. Mikó Imre emlékérem (EME, 2009, Kolozsvár). Nyilván mindenkinek jólesik, hogy felfigyelnek a munkájára, azonban én úgy érzem, hogy mindezek a díjak elsősorban Csíksomlyó szellemiségének szólnak, hiszen én csupán az ügy szerény eszköze, alázatos szolgálója vagyok.

– *Milyen tervei vannak?*

– Csupán a nagyobb terveimet szeretném megemlíteni: a somlyói ferences könyvtár, nyomda és könyvkötő műhely monográfiájának a megírása. Továbbá Benkő Elekkel, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének jeles kutatójával közösen a csíksomlyói kegytemplom és ferences kolostor monográfiáján dolgozunk. Célja: a kézirat források – rendházi és templomi összeírások, vizitációs jegyzőkönyvek, krónikák, levéltári dokumentumok stb. – és helyszíni, régészeti kutatások segítségével az 1800-as évek elején lebontott középkori eredetű templom épületének és egykori gazdag berendezésének rekonstrukciója.

Kedves olvasóink! Az alábbiakban Balácsi Dénes helyismereti gyűjtő kérésére egy kérdőívet teszünk közzé. Célja, hogy a fentebbi téma kutatásában részt vállalók számára segédletként szolgáljon. A kérdőív összeállítója több éve kutatja az Udvarhely megyei szövetkezetekre vonatkozó forrásanyagot, eredményeit több tudományos munka tükrözi. Most a Hargita megye Havasalja térsége, a Homoródok és a Nagy-Küküllő közti dombság, valamint a Székelyföld és Partium vidéke szövetkezetei a XX. század első felében téma kidolgozásához érkezett, ehhez helyi kutatótársak jelentkezését, segítségét keresi.

Helység (falu, község, város, járás):
Gazdakör: megalakulásának éve, taglétszáma, vezetőinek neve, vagyona (épületek, gépek, könyvtár).

Gazdatanfolyam: helyi (ezüstkalászos) és körzeti (aranykalászos) tanfolyamok, gazdasági iskola (hol, mikor működött), népfőiskola (fennmaradt oklevél, bizonyítvány, jelvény), kitüntetés (egyéni, közösségi), élménybeszámoló (hangfelvétel, fénykép és más családi, közösségi emlékek).

Szövetkezetek:

1. *Hiteliszövetkezet:* neve, megalakulásának éve, taglétszáma, vezetői, vagyona. Épületek, gépek, eszközök stb. (Ezek eredeti dokumentumainak másolatai, fotók.) Megvalósításai: kölcsönök és felhasználásuk a falu, a tagok előmenetelére. Kapcsolatai felőbb és szomszédos szövetkezetekkel.

2. *Tejszövetkezet:* a hitelszövetkezetnél pontosított adatok, továbbá a tejbegyűjtés módja, helye, a tej feldolgozása, termékek, azok tárolása, értékesítése (szövetkezeti, egyéni, házi), a savó felhasználása. Kapcsolatok az udvarhelyi, keresztúri tejfeldolgozó üzemekkel, kereskedőkkel stb.

3. *Fogyasztási szövetkezet:* adatok a Hangya előtti és utáni időszakból, a Kalács (1946), a Centrocoop idején, a hitelszövetkezeteknél pontosított adatok, forgalmazott termékek, áruellátó központ, szállítás, üzletrész értéke,

haszonrészesezés (profit, osztalék). Melyik szövetség tagja volt, működési ideje. Mi történt a vagyonával 1990 után?

4. *Termelői és értékesítő szövetkezet:* kádár, zsindefaragó, seprűkötő, kosárfonó, szalmafeldolgozó, fakitermelő stb. Itt érvényesek az 1. pont kérdései is.

5. *Biztosító szövetkezetek (társaságok):* állatbiztosítás tűzkár esetén (állatkár esetén való kárpótlás, segítség formája, példák). Tűzoltótársaság és működése (itt az 1. pont alatti kérdések érvényesek).

6. *Más társulási, kölcsönös segítségnyújtási formák:*

Magtárak: a falu középületei (iskola, torony, templom, faluháza stb.) fenn tartási költségeinek fedezésére létrehozott gabonaalap gyűjtése, a magtár működtetésére megkötött egyezség alapján: kölcsönzés a rászorultak számára szárazság és inség sújtotta években. Itt használandók az 1. pont alatti kérdések. Jegyzőkönyvek: egyházi, közbirtokossági, iskolaszéki bejegyzések stb.

7. *Iskolaszövetkezet:* a tanulók szövetkezeti szellemben való nevelésére létrehozott és működtetett forma, ami az önzetetés alapelveinek elsajátítását és gyakorlását is szolgálta. A taneszközök és könyvek forgalmazásának jövedelmét a szegény tanulók megsegítésére és a szorgalom ösztönzésére fordították. Itt használandók az 1. pont alatti kérdések is.

Fontos a fotók (ha lehet, digitális formában), hangfelvételek gyűjtése (CD-n). A dokumentumok megőrzésére fel kell hívni a tulajdonosok figyelmét, hogy egyeztetett időpontban lemásolhassuk azokat.

A közös munkára vállalkozó kutatók a gyűjtött anyagot előzetes megbeszélés után megszerkeszthetik vagy leadhatják szerkesztésre a jelen gyűjtőív szerzőjének. Elérhetőségek: e-mail: denesbalazsi@freemail.hu, tel.: 0266-248312, mobil: 0742-491196.

Balácsi Dénes

Kelenta, lópatkolás és néptánc

Zetelakán 1997 óta működik tájház, néprajzi gyűjteménnyel, Sándor Olga vállalkozó és családja tulajdonában. A vendéglátóipari vállalkozás szorosan összefügg a tájházzal, nem csupán a tulajdonjog, hanem a látogatók miatt is. 1996-ban vásárolták meg a Zsögöd utca 732 szám alatti telket. – Azzal vágtunk bele a vendéglátóipari vállalkozásba, hogy „valamit mutassunk meg” – emlékezett a kezdetekre Sándor Olga.

Az épületben sok mindent ott találtak, a régi tulajdonosoktól maradt régi tárgyakat. Ezzel az alappal indult a további gyűjtés. – Minden tárgy zetelaki – emeli ki a zetelaki vállalkozó. Kérdésemre részletesebben beszél a gyarapításról. A régi házban látható tárgyak legtöbbjét vásárolták, hiszen így lehetett legeredményesebben gyűjteni. Vagy cseréltek is: az egykori tisztaszobában lévő egyik szekrényt a sajátjával cserélte ki, azzal, amit stafirungba hozott. De a létrehozás után jóval később, mostanában is megesik, hogy valaki bevisz hozzá egy-egy tárgyat, ami padláson, vagy máshol, félreeső helyen vészelte át az utóbbi évtizedeket. Mert nem szeretnék, hogy elkallódjanak, tönkremenjenek, és ha már van egy ilyen gyűjtemény a településen, úgy vélik, ott a helye.

Sok évvel korábban láttam először a gyűjteményt, ahhoz képest nem történt nagy változás. Olga asszony amíg körbevezet és magyaráz, elhangzik, hogy a

tetőszerkezet javításra szorul, a falak is karbantartást igényelnének. Nemrég hívtott két építész, akik vizsgálódásaik után azt mondták: nincsen értelme javíttatni a régi falakat... Pedig kőből vannak, azt se lehet tudni pontosan, mikor húzták fel.

Egy néprajzi gyűjtemény attól is érték, hogy a felnövő gyerekek itt láthatnak több olyan, nagyszüleik korabeli tárgyat, amelyet már rég nem használnak: palatábla, kijáró lámpás, pityókatorró, borda, orsó stb.

– Régebb sokat szóttem, most nincs idő – mondja enyhe mosollyal a tájházalapító, és ebből nem nehéz rájönni, hogy nem egyszerű üzleti fogás, vendégcsalogató a gyűjtemény.

A helyi hagyományörzés egyik fontos intézménye lehet a tájház, a településen a hagyományápolásban szerepet vállalt az Éva kör is. Zetelaka már a vidék kínálatához is hozzátartozik, ugyanis elhangzott, az iskolások mellett Udvarhelyről turisztika szakos diákokat is elhoznak tanulmányútra, meg a Szejke Szépteremtő Kalákából a kézművesseget gyakorló fiatalokat is.

Nyáron, turistaidényben van sok látogatója a gyűjteménynek, elsősorban a vállalkozás szállóvendégei, de a helyiek is elviszik oda saját vendégeiket. A kisiskolások a pedagógusokkal látogatják meg. A vendégek többsége anyaországi, illetve Svájcból, Franciaországból, Svéd- és Lettországból érkezik. A turis-

taforgalom kb. 10 %-a hazai, román vidékekről való. Az ide látogatóknak műsorokat szerveznek: néptáncot láthatnak, diákok furulyaegyüttese lép fel, helyi mesterek mutatják be a szövés-fonást, a kötélverést, lópatkolást, illetve a házikenyér és kürtőskalács sütését.

A berendezésről

– A régi házban ahogyan laktak, az már „adta magát”: az út felőli tisztaszoba, mellette lakószoba, hátul pedig konyha, katlannal. Eszerint rendeztük be a tájházat – hangzott el. A tájház első, egykori tisztaszobájában most a gyapjú, kender anyagának feldolgozásához szükséges eszközöket (héhelő, gereben, guzsaly, tekerőlevél, csörlő, fonókerék, szövőszék stb.) és szekrényben textíliákat láthatunk, az út felőli másik, lakószobaként használt helyiségben pohárszék, vetett ágyak, helyi népviselet kapott helyet. A konyhában katlan, agyag- és faedények, mérleg (kompona), szenes vasaló, üst és a háziasszony keze alatt használatos sok más kellék sorakozik.

– A vendégek általában úgy gondolják, közösségi összefogásból lett a tájház, meglepődnek, hogy magántulajdonban van. Különben korábban Ilyés András tanár gyűjtött néprajzi tárgyakat, viszont ezek nincsenek kiállítva – tudjuk meg az ezzel kapcsolatos korábbi elképzelésekről. Az érdeklődést leginkább felkeltő tárgyak: a kelenta (a juhsajt készítésekor használt, lefolyóval ellátott faedény), illetve a heremagvető szerkezet, mert ilyet a magyarországiak nem volt ahol lássanak. Ugyanakkor a helyi népviseletet is szívesen felpróbálják – mostanság meg nem kell vándor fényképészre várni a látvány megörökí-

téséhez. Ez is élmény, hogy székely vi-
seletünket megismerhetik.

Belépőt nem szednek a tájházban, a
fenntartásra, pontosabban a heti ta-
karítás költségeire adakozhatnak a
látogatók.

– Ahhoz, hogy pénzdíjas legyen,
többet kellene adni a vendégnek – fo-
galmazta meg Sándor Olga. És már a
bővítés lehetőségei kerültek szóba:
külső feljavításra lenne szükség, ugyan-
akkor a kamra is hiányzik. Helyi jellegű
termékekkel, befőttekkel amolyan
„nagymama házát” lehetne kialakítani.

Mindez persze anyagiak függvénye
is. Azt pedig a gyűjtemény tulajdo-
nosainak vendéglátóipari vállalkozása
kell kitermelje. Azonban a válság na-
gyon érződik – március utolsó napján az
hangzott el, hogy szilveszter óta nem
volt vendég ... pedig az Olga, Zsuzsi,
Botond nevet viselő házak, ebédlővel,
játsszótérrel kellemes környezetet biz-
tosítanak, és a környéken is sok a lát-
nivaló. Nagyobb forgalom mellett több
kézművest lehetne mesterség-bemuta-
tókra meghívni. A Zsögöd utcai portá-
nak az is hátránya, hogy nem a főút mel-
lett van.

A helyi kosárfonók kínálták fel ed-
dig termékeiket, mert szerintük értéke-
sítésre jó alkalom a tájház és a vendég-
ház. Ám a nagyobb kosarak nem kapó-
sak, inkább kisebb méretű tárgyakat vá-
sárolnának, jelenleg gyékényből font
apróbb tárgyakat lehet emlékül hazavi-
vinni innen. A Hargita Megyei Hagyo-
mányörzési Forrásközpont kiadásában
megjelent, *Tájházak, néprajzi gyűjtemé-
nyek Hargita megyében* című képes-
lapsorozat népszerűsíti, saját szórólap
híján.

Bár a környéken ez volt az első ma-
gántulajdonú néprajzi gyűjtemény, táj-
ház (a kőrspataki szalmakalap-múzeu-
mot 2001-ben, a bögözi tájházat követ-
kező esztendőben nyitották meg), Sán-
dor Olgának mégis az a véleménye,
hogy ilyen intézményt az önkormány-
zatok tudnának legeredményesebben
létrehozni, nekik kellene működtetni
(példa rá a lövétei).

Sikertörténet?

Amikor arra kérdezek rá, milyen ér-
zés annak a Sándor Olgának lenni,
akinek nevét sokan és sok helyen is-
merik vállalkozásáról, a tájházról, csön-
des mosollyal mondja:

– Nem érzem úgy, hogy sikeres az
egész. Annak örvendek, hogy a család

egyben van, a gyermekeimnek is mun-
kát tudok adni. Bár a fiatalok nem mind
szeretik elfogadni, ami a szülőtől jön,
főleg a férfiak... Túl kell élni ezt az
évet, és lehetőleg fenn kell tartani azo-
kat az állapotokat, amelyek vannak.

Amikor ezt boncolgatjuk, még meg-
jegyezi: egy nőnek sokkal nehezebb ér-
vényesülni (és itt most nem csupán az
üzleti életre gondolhatunk, bár azt sem
tagadhatjuk el, hogy Sándor Olga a kö-
zösségi részvételtől sem vonja ki ma-
gát, a helyi önkormányzat képviselője).
Talán azért is, mert a nők a szívükkel
gondolkoznak, a férfiak az eszükre hall-
gatnak. A mai fiatalok mindenesetre
egészen másként nőnek fel, mint egy-
két évtizede. Bár napról napra változik

az élet körülöttünk, Sándor Olga azt
üzenni nekik és mindenkinek: a kulturá-
lis értékeinket ne adják el, hogy a régi-
ségkereskedők ne hordják el tárgyain-
kat, mert nem lesz kultúránk, és nem
lesznek gyökereink.

Megszívlelendő tanács – még ha el
is késtünk sok mindenben.

Aki arra jár, feltétlenül nézze meg a
gyűjteményt, akár átutazóban, akár a
vállalkozás vendégeként (telefon:
0744-615423, 0266-241221, drótposta:
olga@erdelyivendeglatas.com, honlap:
www.erdelyivendeglatas.com,
www.zetelakivendeglatas.ro), biztosan
nem fogja sajnálni az ott töltött időt.

P. Buzogány Árpád

Csikfalvi Csók János asztalos- és ácsmester munkássága

Csikfalvi Csók János a XVIII. század végének egyik templom- és toronyépítő ácsmestere volt. Tevékenységét a hajdani Marosszék és Udvarhelyszék területén fejtette ki az 1700-as évek utolsó harmadában. Mai napig fennmaradt munkái megtekinthetők Nyárádszentmártonban (1774), Siklódon (1784), Csikfalván (1785), Nagykenden (1791) és Kecseten (1795), de elképzelhető, hogy más helységekben is maradtak fenn alkotásai.

Munkáinak egy része az eltelt több mint két évszázad folyamán megsemmisült. Ilyen például a nagyernyei református templom festett mennyezete és a nyárádszeredai fa harangláb. Megjegyzendő még, hogy eddig ismert munkái kizárólag protestáns templomokban és azok mellett láthatóak.

A XVII. századi török dúlások után újjáépített nyárádszentmártoni unitárius templom téglapadlója 1774-re nagyon kopottá vált. Kicsérelésével a szomszédos falu mesterét, csikfalvi Csók Jánost bízták meg, aki fenyőfosszival helyettesítette azt. A templom déli bejáratától a hajó közepéig, majd onnan az úrasztaláig az új padlódeszkába fenyőágasan tölgyfadíszeket tett az ácsmester.¹

A nyárádszentmártoni unitárius templom „ritkaságszámba menő fapadlózata 1774-ben készült, a régi téglapadlózat helyett. A fenyőfa padlók keresztirányú merevítésére, illetve dí-

szítésére szolgálnak a ferdén becsúsztatott tölgyfamerevítők, melyeknek köszönhetően jellegzetes rajzolatot nyert a padlózat...” – olvashatjuk a Lángi József és Mihály Ferenc által írt kötetben.²

Nagyernyében az új református kőtemplom 1780–1789 között épült a XVII. századból származó fatemplom és harangláb helyére. Az akkori ernyei református megyebíró, Váradai Szócs Miklós számadási jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy Csók János 1780–1784 között dolgozott a templom építésénél.³ Az ernyei református parókia irataiból még arra is fény derül, hogy az építés során még dolgoztak itt famunkásokat végző mesterek, Asztalos József ácsmester és Kisgörgényi Nagyváradai János. Az épülő templom egyik részének mennyezete deszkával fedett, másik része boltíves volt. 1783-ban az épület már be volt fedve, ebben az évben készítette az asztalosmester a padokat és a székeket. A felírt évszám tanúsága szerint a mennyezet 1784-re készült el. Közepén halványkék alapra egy sugárzó nap volt festve. A nap köré a következő feliratot festették: „Mely igen szerelmések a te hajlékid oh szeregek ura. Boldogok a kik lakoznak a te házadban.” (LXXXIV. zsoltár szövege.) Ezt a köriratot egy másik koszorúzza: „Készült e szent hajlék fundamentumából a nagy-ernyei refekklésia költségeivel T. Simon János papsága, Várdó Elek o. m. [oskola mester], Váradai Miklós és Ferencz kurátorsága alatt. 1788.”⁴ Sajnos ma már nem látható a festett mennyezet, mert az 1946-ban ledőlt templomtorony magával rántotta azt is. A templomot 1951-re helyreállították, de torony nélkül, az új mennyezet vakolt lett. Abból, hogy 1784-ben Csók János már más egyházmegyénél dolgozott, és 1799-ben beperelte az ernyei eklézsiát,⁵ arra következtetünk, hogy a mesternek nézeteltérései voltak az akkori nagyernyei reformátusok előljáróival. Nem is dolgozott a templom teljes befejezéséig Ernyeiben.

1784-ben csikfalvi Csók János az udvarhelyszéki Siklódon épített fator-

*A kecseti fatorony
Fotó: Balázs Ödön*

*A siklódi harangláb
Fotó: Balázs Ödön*

nyot a református templom mellé. A torony ereszgerendáján ma is olvasható a következő bevésett felirat:

„TSIKFALVI TSOK JÁNOS VOLT ENNEK MESTERE KI EZTET A TORNYOT IDE HELJHEZTETTE EGÉSZ ECCLESIA VOLT SEGILT-SÉGIRE DITSÓSÉG ISTENNEK HOGY VÉGHEZ VIHETTE. A MESTER EMBERNEK SEGILT-SÉGÉRE VALA AZ AKKORI MESTÉR KINEK NEVE EZ A BOKOR JÁNOS ÉS AZ ECL[ÉSI]A KURÁTORA BÁLINT PÉTER URAM AKI TSINÁLTATTA. EZÉR HÉTSZÁZ ÉS A NYOLCVANNEGYEDIKBN KEZDE ÉPITETNI ITEN ESZ: HELJBEN.”

A helyi hagyomány szerint a mester az építkezés megkezdése előtt egy üveg pálinkával és egy darab kenyérral bezárkózott egy házba, ott kukoricacsuszával kimodellezte a toronyszerkezetet. Szaktudását a mai napig hirdeti a gyönyörű torony.⁶ A harangláb a székelyföldi népi faépítészet egyik jeles alkotása. Egy kis dombon áll a falu nyugati részén, 12 méter magas, cserefa alapon fekszik.⁷ A harangláb zsindelellyel fedett sisakján a barokk stílus érezteti hatását – bár csak egész felületesen – állapította meg róla dr. Balogh Ilona néprajzkutató.⁸

Az építészeti remeket később többször javították: 1819-ben, 1880-ban, 1946-ban, majd 2005-ben bádoggal fedték be a Székelyföld Alapítvány se-

gítségével. Két harang talált benne otthonra. Ma egyike Erdély legszebb haranglábaiknak.

A mester a kis- és a nagykendi református templomok építésénél is dolgozott. Ez utóbbi 1788–1791 között épült. Csók János készítette a templom tetőzetét, kazettás mennyezetét, a karzatot, a padokat, megújította a szószék-koronát, ő faragta a templomajtókat is. A munkáit díszítő motívumokat később sok bútorfaragó és -festő asztalosmester utánozta. A környékbeli sírkőfaragók is ihletet merítettek munkáiból. Nagykenden az általa faragott templomi sárkánypár vált a falu faragott kiskapuinak jellegzetes mintájává.⁹

Feltételezzük, hogy a nyárádszeredai református templom fából készült haranglábát is Csók János építette 1794-ben, de nevét tévesen Józsefnek írták vagy olvasták. A szeredai harangláb csúcsán óra működött, melyet Magyarai Sándor helybéli kovács készített.¹⁰ Sajnos ma már nem csodálhatjuk meg, mert a XIX. században lebontották.

1795-ben szülőfalujában is megbízást kapott a mester. Nagy Sándor jómódú csíkfalvi földesúr kérésére egy haranglábát épített a helyi egyház részére. Száz év múlva, 1895-ben a haranglábát fahengerekre helyezték, majd arra a helyre vitték, hol ma is látható. A kis faépitményt 1976-ban újraszindelyezték, 1978-ban kiemelték a földből és betonból öntött alapra helyezték. A közelmúltban újradesz-kázták.¹¹

Még ugyanabban az évben, mikor a kis csíkfalvi haranglábát építette, egy nagyobb lélegzetű munka elvégzésére kérték fel Csók Jánost. 1795-ben a kecseti református templom melletti fatorony építésébe kezdett. A torony ereszgerendájára vésett szövegből megtudjuk, hogy a mester valamilyen balesetet szenvedhetett, így munkáját nem tudta befejezni:

„EZ FA TORNYOT ÉPÍTÖTTE CSÍKFALVI CSOK JÁNOS A LÉCZÉZÉSIG EGY SZEME S EGY KEZE LÉVÉN. A PLÉHEZÉST, ZSINDELYEZÉST, DECKÁZÁST TARCSFALVI SYLVESZTER GYÖRGY VÉGEZTE A KECSETI REFORMÁTUS ECCLEZIÁNAK. BENCZÉDI GYÖRGY CURATOR,

A nagyernyei templom 1935-ben

FELESEGE BAKK ERZSÉBET, EGYHÁZFIAK: SZÁSZ GERGELY ÉS PÁL JÁNOS FORGOLÓDÁSOKBAN. IN ANNO 1795.” A falu melletti dombon épült sokszögzáródású szentélyű templom mellé készült a remekmű. Építéskor csak fából készült szegeket használt a mester. Ma a torony építészeti emlék, Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében műemlékként szerepel.¹² Dr. Balogh Ilona néprajzkutató a következőképpen vélekedik a kecseti haranglábáról és általában az udvarhelyszéki fatornyokról: „Az udvarhelyszéki fatornyok felépítésükben nagyjából a marosszékiekhez hasonlóak. Megvan a régebbi típus a kettéosztott tornáccal (Küsmöd) vagy kettős árkádokkal (Kecsetkisfalud), és az újabb kőtoronyszerű, zárt tömegű (Nagykede), de valamennyinek, eltérően a marosszékiek szélesebb megjelenésétől, megnyújtott, nyurga arányai vannak. Ismét a magassági kiterjedés, a toronytörzs és a sisak kapnak jelentőséget, az alsó tetőzet, az eresz összehúzódnak. Ezek a sajátosságok megkapó és lendületes formában nyilvánulnak meg a kecsetkisfaludi sudár toronyon, melynek feltűnően egységes stílusa, kiegyensúlyozott formái, a hasonló törekvéseknek művészi megvalósítását jelentik.”¹³

Valószínűnek tartjuk, hogy a kecseti fatorony megépítése után már nem vállalt nagyobb munkákat a mester. Összegzésképpen pedig megállá-

píthatjuk, hogy csíkfalvi Csók János korának egyik legtehetségesebb ács- és asztalosmesterei közé tartozott. Fennmaradt munkái ma is Erdély látványosságainak sorát szaporítják, Maros- és Udvarhelyszék faépítészetének részét képezik, értékét növelik.

**Nemes Gyula
Nagyernye**

1. Simó Attila: *Nyárádszentmárton lelkipásztorai*. Közzétési: Demeter József. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5 (1993) 1-2. sz. 35–78.

2. Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések*. II. kötet. Bp., 2004. 95.

3. A nagyernyei református parókia levéltára. Számadási jegyzőkönyvek (1742–1885).

„1780 die 14 Juni Tsok Jánosnak az Asztalosnak deszkára adtam 7 Frt., Ugyan neki Tronf pénzt 10 Frt.; 1782 die 12 Mai két Deszkás Tutajért fizettem 30 Ft 60 dr-t, Ezekért Szász Régentől fogva vámot 18 dr-t, Ezen Tutajokat le-hozokra számolt pálinkáért 12 dr-t, A mesteremberre és magamra mikor Tutaj vásárolni voltunk költöttem 46 dr-t; 22 Juni Csók Jánosnak adtam 14 Ft-t.”

4. Nagy Lajos – Nemes Gyula: *Nagyernye*. Sepsiszentgyörgy, 2007. 125.

5. A nagyernyei református parókia levéltára. Számadási jegyzőkönyvek (1742–1885).

6. www.siklod.hu (2009.07.02)

7. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 253–256.

8. Balogh Ilona: *Magyar fatornyok*. Bp., 1935. 61.

9. Péterfy László: *Marosszék régi sírkövei*. Marosvásárhely, 2005. 54–56.

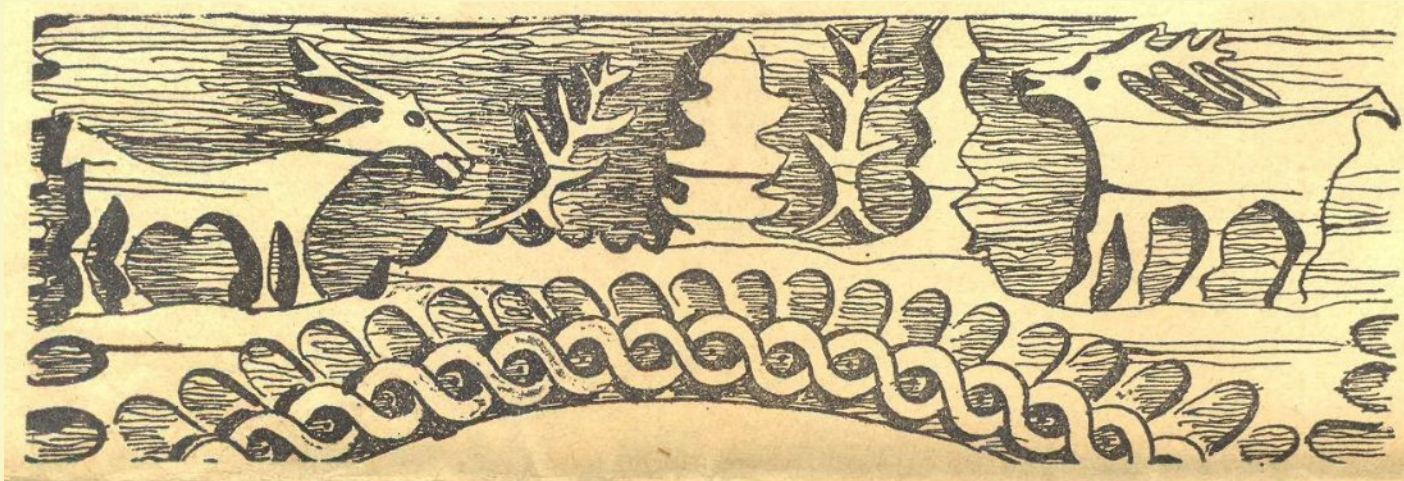
10. Balogh Ilona: i. m. 171.

11. www.rabakecol.hu (2009.07.02. Testvéreköszögek rész.)

12. Dávid László: i. m. 178-179.

13. Balogh Ilona: i. m. 60.

Nyárádköszvényes kapufaragói I. Kajcsa Jakab

A Felső-Nyárád mentén fekvő Nyárádköszvényes egyik nevezetességét művészi faragású székely kapui adják. Ezek többsége gyalogkapu, jellemzőjük, hogy a három kapuláb közül csak kettőt (a gyalogkaput tartókat) fog össze homlokgerenda, a harmadik láb különálló. Kötött kapu, amelynél a galambdúcos fedél végighúzódik az egész kapuszerkezet fölött, csak néhány található a faluban. (A kapu szerkezeti erősítését szolgálta a kapuszár és a szemöldökgerendák ácskötéssel való összekapcsolása, ezért nevezik ezeket kötött kapuknak.) A kaput – mint az ud-

var vagy jószág főbejáratának jeles építményét – karcolt, vésett, fűrészelt, domborműves (kidomborított) faragással és színes festéssel díszítették. A homlokgerendára általában az építés évszáma, az építetők neve és néha különféle szöveg került.

A XIX-XX. század fordulóján készült köszvényesi kapukra csak egyszerűen bekarcolták a díszítmény körvonalait, amelyek általában kancsóból vagy kehelyből kiinduló virágmotívumok vagy szőlőindák voltak, piros, kék, fehér színűre kifestve. „Ezen naiv jellegű díszítésnek legfőbb értéke, hogy a hagyományos formákkal sokat nem tévovázó, javítgató ember biztonságával, jó arány- és formaérzékkel töltötték ki a kapuláb felületét...” – írja Bandi Dezső ezekről az 1970-es években. A motívumok közül gyakoriak az egymással szemben álló madarak, a nap és a hold, a puskájukat lövésre emelő emberek. Megközelítőleg az 1920-as évektől gyökeresen megújították a köszvényesi kapufaragást. Az akkori két legjelesebb kapufaragó, Kajcsa Jakab (1892–1970) és Nagy László (1901–1984) nevéhez fűződik az említett újítás, amelynek lényege, hogy a díszítmény alapját mélyen bevésték. Emellett „körző és vonalzó”, azaz sablon nélkül, szabad kézzel rajzolták, majd faragták ki a díszítőelemeket, így mindegyik kapu egyedi

Nagy Ferenc kapuja

*Elekes Gergely kapujának részlete
Bandi Katalin rajza*

műalkotássá vált. Harmadrészt új, addig még nem használt díszítőelemeket is alkalmazni kezdtek.

Kajcsa Jakab, aki amolyan „ezermester” volt, nem csupán kapukat faragott, hanem fa- és vályogházakat is épített, sőt 1948 után kántori teendőket is ellátott. Első kapui még karcoltak voltak, de ezeket felváltották a mélyen bevéssett díszítményekkel, gazdag mintavilággal ellátott kapuk. Díszítőelemként a szőlő és a búzalkalász motívumokat használta, de emellett a megrendelő foglalkozását (suszter, ács, kőműves, kovács) vagy jellembeli tulajdonságát (bátorság, vallásosság) is fába véste.

Így ma is láthatjuk a Nagy Ferencnek 1925-ben faragott kapun (Nyárádköszvényes, 27. házszám) a suszterség kellékeit (suszterkalapács, ár és csizma). A megrendelő vallásosságára utal Jézus szíve a három törrel, továbbá a kehely az ostyával. A jobb oldali kapuszáron szőlőindát látunk, a két kötésben pedig két

búzakalászt, utalva ezzel a suszterség mellett a földműves foglalkozásra is. Figyelemre méltó a kapun lévő nagyméretű napmotívum, illetve a két szarvas.

A Barabási Péter számára 1946-ban faragott kapura (Nyárádköszvényes, 247. házszám) a kovácmesterségre utaló eszközök kerültek: fújtató, üllő, kalapács, harapófogó, de itt sem hiányzik a leveles szőlőinda.

Fazakas János huszárként szolgált az Osztrák–Magyar Monarchiában, így 1928-ban faragott kapujára egy szuronyos puskát tartó gyalogost és egy kivont karddal rohamozó huszárt mintázott Kajcsa Jakab. Az évszámok közé pedig az ún. talpas keresztet helyezte el. (Az első világháborúban ez volt az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság hadijelzése, valószínűleg egy hadilobogóról, vagy pedig a hasonló alakú, vaskereszt kitüntetésről vehette a mintát.)

Kajcsa Jakab kapuin más figurákat

A nyárádköszvényesi kollektív gazdaság kapujának részlete

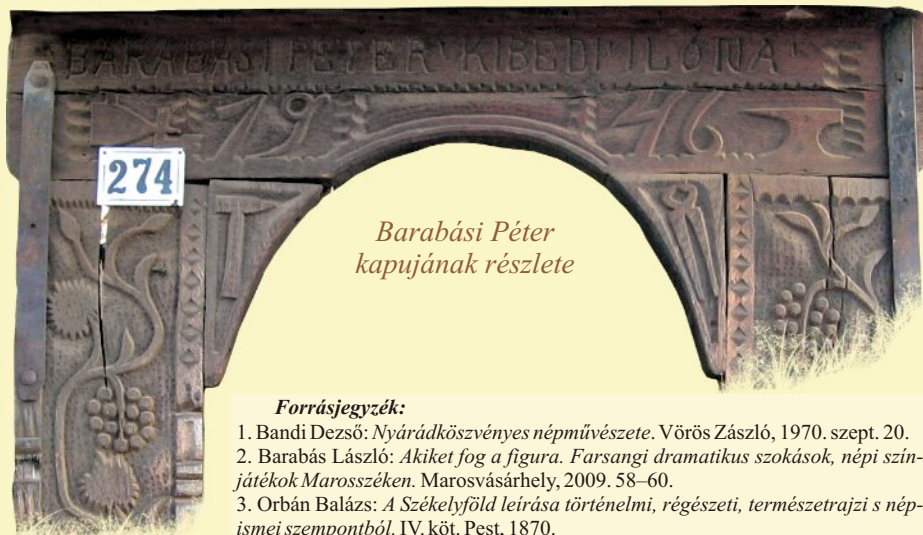
Forrás: Vörös Zászló, 1970. szeptember 20.

is találunk: lovat, ökröt, lovát etető gazdát (pl. Kovács Ferenc – mára eltűntetett – kapuján, utalva arra, hogy a megrendelő jó lótartó gazda volt). A bátrabb emberek kapuira oroszlánt vagy kivont kardú katonákat faragott.

Tudomásunk szerint a mester legnagyobb méretű kapuját a nyárádköszvényesi kollektív gazdaság bejáratánál állították fel 1962-ben. Ez egy kötött kapu volt, galambdúcos fedél nélkül. Rajta állatfigurák és gazdálkodással kapcsolatos eszközök voltak: szántótaliga, eke, traktor. A kapu egy részletét 1970-ben egy néprajzi gyűjtés alkalmával lerajzolták, majd közölték az akkori megyei napilapban. (Lásd a forrásjegyzék első pontját.) Sajnos a '70-es években egy magasan megrakott utánfutó nem fért be alatta, ezért a szemöldökgerendát eltávolították, így csak a két tartóoszlop maradt, ezeknek is nyoma veszett a kollektív gazdaság megszűnése után.

Kajcsa Jakab kapuit a környező falvakban (Deményházán, Kendőben, Márkodon, Tompán, és Székelykálban) is megtaláljuk, sőt román lakosságú falvakba is rendeltek kapukat tőle, hiszen nagy híre volt igényes és eredeti munkáinak. Sajnos idős korára meggyengült a mester látása, és ez gátolta további munkájában. 78 évesen hunyt el, sírja a nyárádköszvényesi temetőben található.

László Árpád

Barabási Péter kapujának részlete

Forrásjegyzék:

1. Bandi Dezső: Nyárádköszvényes népművészete. Vörös Zászló, 1970. szept. 20.
2. Barabás László: *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színházjátékok Marosvásárhelyen.* Marosvásárhely, 2009. 58–60.
3. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s néprajzi szempontból.* IV. köt. Pest, 1870.

Udvarhelyszéki helyismereti évfordulók 2010. január–április

Január

3. – 285 éve született Komáromban **Illei János** író, műfordító (megh. 1794. jan. 24.). 1743-ban lépett be a jezsuita rendbe, 1759-60-ban a székelyudvarhelyi jezsuita gimnázium tanára volt. Magyar és latin nyelvű munkái jelentek meg.

5. – 100 évvel ezelőtt hunyt el **Petelei István** író Marosvásárhelyen (szül. 1852. szept. 13., Marosvásárhely). 1870-ben az udvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumban fejezte be középiskolai tanulmányait. A budapesti egyetemen előbb a mérnöki, majd a bölcsészkaron tanult. A balladás novellatípus egyik úttörője; irodalomszervező tevékenysége is jelentős.

5. – 65 éve halt meg **Szabó Dezső** író, kritikus, publicista Budapesten (szül. 1879. jún. 10., Kolozsvár). 1909–13 között a székelyudvarhelyi Állami Főreáliskolában tanított.

6. – 100 éve született Somkeréken **Demeter Béla** újságíró, szerkesztő (megh. 1952. dec. 24., Bukarest). Iskoláit az udvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumban és Désen végezte, azután a bukaresti közigazgatási főiskolán tanult. Az *Erdélyi Gazda* szerkesztője (1936–44), a kolozsvári *Esti Lapok* főszerkesztője volt (1940–44).

12. – 85 évvel ezelőtt hunyt el **Jakab Miklós** író, újságíró Tordán. 1872. május 12-én született Székelyudvarhelyen, a Református Kollégiumban tanult.

18. – 80 éve született Felsőboldogfalván **Bán Elek** nyelvész docens, a kolozsvári egyetemen a szláv filológiai tanszék vezetője.

24. – 80 éve született Siménfalván **Chendreań János** ökölvívó, edző. 1950–54 között a bukaresti Dinamo, 1968–72-ben az olimpiai válogatott mestere, 1967–85 között a román válogatott állandó edzője volt. Tizenegy országos bajnokot nevelt.

25. – 285 évvel ezelőtt született **Karácsonyi Ignác** egyházi író Pécssett (megh. 1772. okt. 2.). 1757-58-ban a székelyudvarhelyi jezsuita iskolában retorikát és poétikát tanított.

30. – 20 éve hunyt el Kolozsváron

Kiss Ernő matematikai szakíró (szül. 1914. szept. 23., Székelyszenterzsébet). Tanársegéd volt a marosvásárhelyi főiskola gyógyszerészeti karán, majd Kolozsváron egyetemi előadótanár. Számelmélettel és matematikai módszertannal foglalkozott.

Február

1. – 155 éve született Homoródszentmártonban **Kelemenné Zathureczky Berta** író, zeneszerző (megh. 1924. jan. 20., Sepsiszentgyörgy). A sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet elnökeként irányítója volt a város szellemi életének, rendezvények bevételéből és adakozásokból jelentős összegekkel segítette a Székely Nemzeti Múzeum építését. Megszervezte Jókai Mór ötven éves írói pályájának jubileumi ünnepségét. Népszerűek voltak megzenésített költeményei. *Emlékezzünk*

Kriza János
(Szász Dénes nyugalmazott unitárius
lelkész munkája a székelyudvarhelyi
unitárius templom bejáratánál)

regiekről címmel (Kv., 1910) székely mondák gyűjteményét adta ki.

5. – 85 éve született **Lázár László** orvos szakíró Lövétén. Az udvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumban tanult Nyirő József támogatásával. Kutatásai az idegzsövegtannal és embriológiával kapcsolatosak. Tanulmányait külföldi szaklapok is közölték.

6. – 95 éve született Székelyudvarhelyen **Biróné Váró Éva** költő (megh. 1949. szept. 5., Turnu-Severin). Szülővárosa tanítóképzőjében végzett, *Tavaszból nyárba* című verskötete Kolozsváron jelent meg 1939-ben Tompa László előszavával.

18. – 95 éve született Brassóban **Fuchs Herman** természettudományi szakíró. Udvarhelyen járt középiskolában. Magyar és román nyelvű, az ősvilággal kapcsolatos írásait több lap közölte.

23. – 115 évvel ezelőtt született **Csanády György** költő, hangjátékíró, rádiórendező, szerkesztő Székelyudvarhelyen (megh. 1952. május 3., Bp.). 1921-ben írta a *Székely himnusz* szövegét, amelyet csekély szövegváltoztatással ma is himnuszunknak tartunk.

27. – 145 évvel ezelőtt halt meg Drezdában **Jósika Miklós** író (szül. 1794. ápr. 28., Torda). Katonaként Etéden is szolgált, ezért a falu iskoláját róla nevezték el. Történelmi és társadalmi regényei közül legismertebb az *Abafi*, amely a termékeny szerző nevét ismertté tette.

Március

1. – 85 éve született **Simó Jenő** kritikus, irodalompolitikus Felsőboldogfalván (megh. 1994. febr. 12., Bp.). 1950-től a Szépirodalmi Könyvkiadó irodalmi vezetője, 1954-től az Európa Könyvkiadó igazgatója, 1958-tól a Hunnia Filmstúdió igazgatóhelyettese, 1963-tól a Móra Könyvkiadó igazgatója volt. 1967-ben Magyarország bécsi nagykövetségévé nevezték ki, 1970-től művelődési miniszterhelyettesé. 1974–79 között a Corvina Kiadó igazgatója, 1979–87 között pedig a Színház- és Filmművészeti Főiskola rektora volt.

2. – 40 éve halt meg **Máthé Ferenc, P. Benvenut** egyházi író, szerkesztő, Ferenc-rendi szerzetes Esztelneken. 1894. márc. 7-én született Zetelakán.

4. – 67 éve született Siménfalván **Elekes Ferenc** költő, újságíró. Székelykeresztúron járt középiskolába. Az *Ifjúmunkás* és az *Új Élet* belső munkatársa volt. Orosz nyelvből fordított verseket. Közismert verse: *Tisztesség adassék*.

6. – 245 évvel ezelőtt halt meg Kolozsváron **Verestói György** író, szónok (szül. 1698. jan. 25., Bonyha). 1710–13 között az udvarhelyi Református Kollégiumban tanult, 1760-ban Erdély református püspökévé választották.

10. – 80 éve született Farkaslakán **Márton Simon** sífutó, edző.

15. – 130 éve született **Rápolthy János** szobrász Székelyudvarhelyen (megh. 1954. okt. 25., Bp.). Az udvarhelyi agyagipari iskolában tanult.

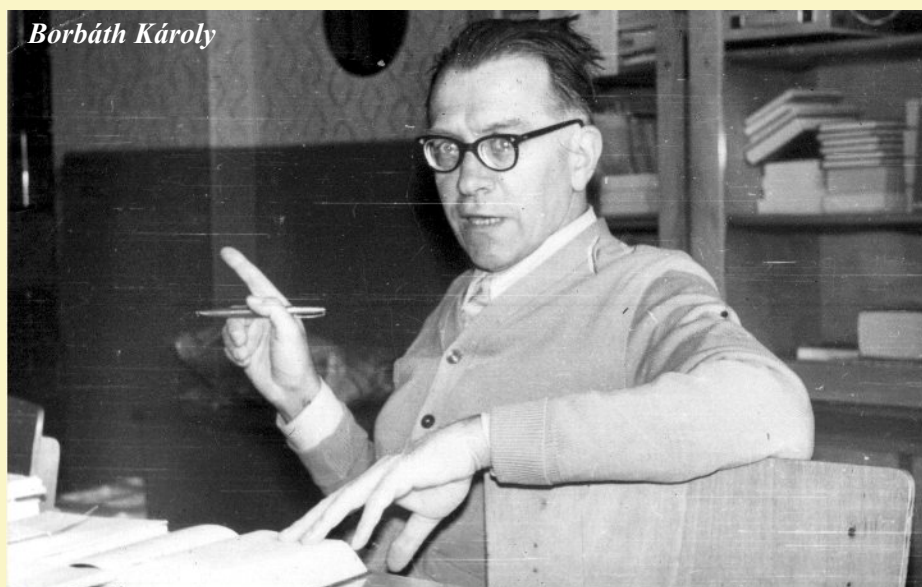
23. – 145 éve született Farcádon **Vajda Ferenc** történíró, folklorista, egyházi író (megh. 1938. jan. 16., Székelyudvarhely). A székely anyaváros Református Kollégiumában járt középiskolába, Udvarhelyen volt református lelkész 1902-től. Néprajzi gyűjtését 1904-ben jutalmazta a Kemény Zsigmond Társaság.

25. – 80 évvel ezelőtt halt meg Kolozsváron **Sebesi Samu** író, újságíró, színész. Rugonfalván született 1859-ben, 1926-tól az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja, az *Ellenzék* című lap munkatársa volt. Több elbeszéléskötete jelent meg. Színműveket is írt.

26. – 135 éve hunyt el Kolozsváron **Kriza János** költő, népköltési gyűjtő. 1811. június 28-án született Nagyajtán, 1825-től Székelykeresztúron, 1829-től Kolozsváron tanult. Berlini egyetemi évei alatt Herder és a Grimm testvérek művei fordították figyelmét a népköltészetre. Ez hatással volt költészetére is. Népies dalai közül az *Erdővidék az én hazám* című folklorizálódott. 1861-ben választották unitárius püspökké. 1863-ban adta ki a *Vadrózsákat*, amely első modern szempontú népköltési kiadványunk.

Április

3. – 50 éve halt meg **Horváth Lajos** zeneszerző (szül. 1883. febr. 23., Székelykeresztúr). Szülővárosa tanítóképzőjében végzett, tanított Udvarhelyen is. 1941-től a keresztúri polgári leányiskola igazgatója volt, 1944-től

Borbáth Károly

Magyarországon élt. Jelent meg versekötete, népies műdalokat és zenés népszínműveket írt. Írói neve Szittyá Horváth Lajos volt.

14. – 135 évvel ezelőtt született **Mihálovits Béla** útirajzíró Szegeden. 1904. február 28-án halt meg Székelyudvarhelyen. 1901-től haláláig az udvarhelyi Római Katolikus Gimnázium tanára volt, fizika és csillagászati tankönyvet is írt.

14. – 75 éve született Sepsiszentgyörgyön **Molnárné Hubbes Éva** könyvtártörténeti szakíró. 1961–91 között az udvarhelyi Dokumentációs Könyvtár munkatársa volt.

17. – 220 évvel ezelőtt született Sóvár radon **Péterfi Károly** filozófus, esztéta, a magyar nyelvű esztétikai irodalom úttörője. Marosvásárhelyen és Bécsben tanult, 1815-től marosvásárhelyi református lelkész, 1818–36 között a kollégium filozófiatanára, majd tordosi, dévai és újból vásárhelyi lelkész. Önálló munkái jelentek meg, számos kéziratát a vásárhelyi református kollégium könyvtárában őrzik. 1873. január 23-án halt meg Marosvásárhelyen.

19. – 155 éve született Tordátfalván **Boros György** unitárius püspök (1928–38), teológiai tanár, szerkesztő, műfordító. Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron végezte, Kolozsváron és Londonban tanult, a Harvard egyetem díszdoktora volt. Az ő indítványára alakult meg 1885-ben a Dávid Ferenc Egylet, Brassai Sámuel elnökletével. 1888-ban indította az *Unitárius Közlönyt*, melynek 1924-ig szer-

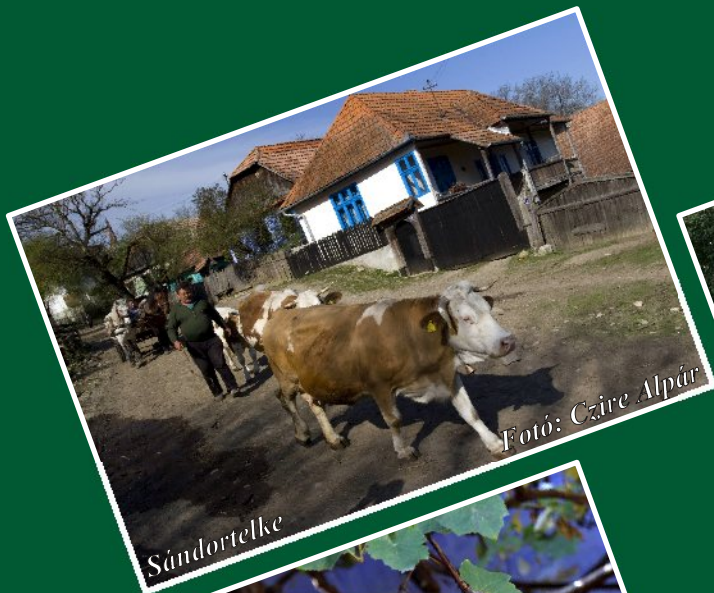
kesztője volt. Angolból fordításai kötetekben is megjelentek. A Kolozsváron 1927-ben kiadott *Dr. Brassai Sámuel élete* című monográfiáját a legterjedelmesebbnek tartják, értékét a személyes emlékek és a kortársak visszaemlékezései adják. 1941. január 25-én halt meg Kolozsváron.

19. – 120 évvel ezelőtt halt meg **Orbán Balázs** író, néprajzi gyűjtő, történész, országgyűlési képviselő Budapesten. 1830. február 3-án született Lengyelfalván, Székelyudvarhelyen járt középiskolába. Legismertebb munkája *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból* című hatkötetes mű.

20. – 30 éve hunyt el Vargyason **Borbáth Károly** történész (szül. 1931. jan. 12., Vargyas). Székelykeresztúron járt középiskolába, a Bolyai Tudományegyetem lektora, a nagyenyedi Bethlen-könyvtár igazgatója volt (1968–1977), majd szülőfalujában tanított. Erdély műemlékeivel, könyvtári és levéltári kutatásokkal foglalkozott, több tanulmánya jelent meg. A Székely támadt várról és falujáról írt monográfiája kéziratban maradt.

23. – 65 éve halt meg Brassóban **Fekete Lajos** (szül. 1897. jún. 25., Szentábrahám) költő, író. Az udvarhelyi Református Kollégiumban tanult, majd teológiát végzett. Megjelent munkái: *Pusztai vándorlás* (versek, Fogaras, 1928) és *Ének a viharban* (regény, Kolozsvár, 1936).

Összeállította P. Buzogány Árpád

Sándortelke

Fotó: Czire Alpár

Telekfalva

Fotó: Fekete Réka

Sükkő

Fotó: Csiki Csaba

Felsőboldogfalva

Fotó: Kovács Jenő

Fareád

Fotó: Mincser Szabolcs

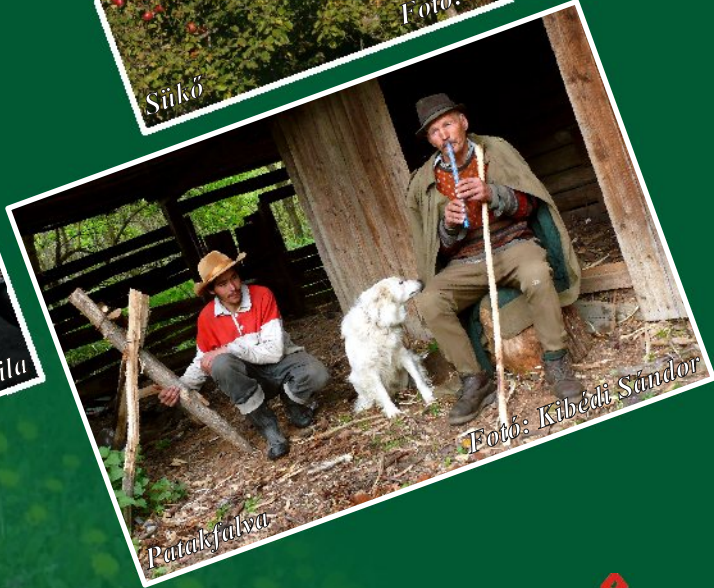
Sükkő

Fotó: Kovács László Attila

Hodgya

Fotó: Kovács László Attila

Patalkfalva

Fotó: Kibédi Sándor

Válogatás a Felsőboldogfalva községi fotótáborban készült felvételekből
(2009. április–szeptember)